

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2023, 20: 264-306

'Alâ'î'nin el-Mecmû'u'l-Muzehheb'inde el-Kavâidu'l-Hamse'ye Biçilen Rol*

Hatice ALSAÇ

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Phd., Lecturer, Ankara University, Faculty of Divinity,
Department of Islamic Law

Ankara, Türkiye

alsach@ankara.edu.tr

orcid.org/0000-0001-7467-2756

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı/ Issue: 20 **Sayfa /Page:** 264-306

Atıf / Cite as: Alsaç, Hatice. "'Alâ'î'nin el-Mecmû'u'l-Muzehheb'inde el-Kavâidu'l-Hamse'ye Biçilen Rol [The Role Assigned to al-Qawâid al-Khamsa in 'Alâ'î's al-Macmû' al-Muzehheb]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 20 (June 2023): 264-306.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1237238>

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Doç Dr. Oğuzhan TAN danışmanlığında tamamlanan *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri* (2022) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. This article was produced from the doctoral thesis titled *al-Qawâid al-Kulliyâ al-Kubrâ (The Grand Legal Maxims of Islamic Law) and Their Accommodation in al-Majalla* (2022), which was completed under the supervision of Associate Professor Oğuzhan TAN at Ankara University Social Sciences Institute.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Role Assigned to al-Qawāid al-Khamsa in 'Alā'ī's *al-Macmū' al-Muzehheb* Abstract

Legal maxims in Islamic law have been an area that has been emphasized in relation to both fiqh and usūl issues since the early periods. The legal maxims of "*al-umūru bi maḳāṣidihā*", "*al-yaḳīnu lā yazūlu bi al-shakk*", "*al-mashaḳḳa tajlibu al-taysīr*", "*aḳ-ḳararu yuzāl*" and "*al-'āda muḳaḳkama*" in Islamic law classifies as "*al-ḳawāid al-khamsa/al-ḳawāid al-kulliyya al-kubrā*." These legal maxims have a different position among other legal maxims and form the basis of other legal maxims. We see that the "*five grand legal maxims*" can be extended to all areas of fiqh, that they are applied to the solution of fiqh issues, and that fiqh issues are tried to be connected with these legal maxims. Five grand legal maxims appear as a step that facilitates the understanding of fiqh in the positioning between fiqh and usūl.

Although Abū Tāhir al-Debbās is the first name to be reached regarding this hierarchical distinction among the legal maxims, 'Alā'ī is known as the first author who made this classification clearly. 'Alā'ī, in his work called *al-Macmū' al-muzehheb fī ḳavā'id al-Madhab*, considers these five legal maxims separately from other legal maxims and adopts a hierarchical classification among the legal maxims.

Another point that makes 'Alā'ī important in the systematization of "*al-ḳawāid al-khamsa/al-ḳawāid al-kulliyya al-kubrā*" among the legal maxims is his meticulous effort to determine the basis of the legal maxims from the nass (verses and hadiths). This emphasis is also important in terms of discussions about the position of the legal maxims between fiqh and usūl. Associating the legal maxims directly with the nass increases the impact power of the legal maxims. When we look at the works on the ḳawāid literature, we can say that 'Alā'ī focuses on the connection between nass and the legal maxims more intensely than other authors, and while determining the basis of the legal maxims from the verses and hadiths, he gives more place to the verses besides the hadiths comparing the later authors.

It is seen that 'Alā'ī pioneered the hierarchical prioritization of the five grand legal maxims in the ḳawāid literature and the examination of them as a kind of basis of other legal maxims under separate headings. This hierarchical distinction

between the legal maxims that 'Alāī brought to the agenda was also significantly followed by the authors after him who wrote works in the field of qawāid. For example, authors who have works in the field of qawāid such as Ibnu's-Subkī, Ibn Nujaym, and Suyūfī have also compiled their works by taking this approach of 'Alāī into account. Although this situation is understandable when the works are examined systematically, the authors also make many references to 'Alāī and show that they are inspired by 'Alāī in this system. This approach finds its equivalent even in *Majalla* and in its commentaries. It is stated that the legal maxims in *Majalla* are derived from the basic legal maxims and these five grand legal maxims are frequently referred to in the solution of problems.

Our study focuses on how the five grand legal maxims which are corresponded to "*al-qawāid al-khamsa/al-qawāid al-kulliyya al-kubrā*" in the classification of the universal rules in Islamic law is handled and which role is given to the legal maxims in *al-Mecmū' al-muzehheb fī kavā'id al-Madhab* by 'Alāī known as the first to make this classification.

In our study, firstly, we focused on the 'Alāī, who is the first name who classifies legal maxims on the hierarchical classification and exemplified his effect on the authors in the next process. We gave brief information about 'Alāī and his work before examining the legal maxims. Later, we discussed "*al-qawāid al-khamsa*" in the order of the author's work and by giving place to his patterns (*sīga*) in the work. While examining the legal maxims; we have chosen an order in the form of the basis of the legal maxims, their explanations, and the sample fiqh issues associated with them, the exceptions of the legal maxims. We have included the verses and hadiths pointed out by 'Alāī of the basis of the legal maxims, with brief explanations, and we have referred to relevant sources for details. Regarding the explanation of the legal maxims and exemplary fiqh issues, we primarily took the work of 'Alāī as a basis, but we have also benefited from the works that had been written before his. In order to see the traces of 'Alāī in the works written after him, we benefited from the works of later qawāid authors. However, since our work focused on the works of qawāid, we did not particularly dwell on the investigation of the fiqh issues associated with the legal maxims from the works of the madhhabs. Regarding the exceptions of the legal maxims, we did not deal with the issues one by one but included some sample issues that 'Alāī dealt with by trying to explain the reason for being exempted from the legal maxims.

Keywords: Islamic Law, 'Alāī, *al-Macmū' al-muzehheb*, The five grand legal maxims (*al-qawāid al-khamsa, al-qawāid al-kulliyya al-kubrā*)

'Alâ'î'nin el-Mecmû'u'l-Muzehheb'inde el-Kavâidu'l-Hamse'ye Biçilen Rol

Öz

İslâm hukukunda küllî kâideler ilk dönemlerden itibaren hem fıkıh hem usûl konularını ile irtibatlı olarak üzerinde durulan bir alan olmuştur. Küllî kâideler arasında “*el-kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ*” olarak tasnif edilen ve diğer küllî kâidelerin de temelini oluşturan, “*el-umûru bi maķāşidihâ*”, “*el-yaķīnu lâ yezûlu bi'ş-şekk*”, “*el-meşakķa teclibu't-teysīr*”, “*eđ-đararu yuzâl*” ve “*el-'âde muħakķeme*” kâidelerinin ayrı bir pozisyonu bulunmaktadır. Bu kâidelerin fikhun bütûn alanlarına teşmil edilebilir olduğunu, fikhî meselelerin çözümünde kendilerine müracaat edildiğini ve fikhî meselelerin bu kâidelerle irtibatlandırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Beş temel kâide, fıkıh ve usûl arasındaki konumlandırılmada fikhun anlaşılabilirliğini kolaylaştıran bir basamak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kâideler arasında gündeme gelen hiyerarşik ayrıma dair ulaşılan ilk isim Ebû Tâhir ed-Debbâs olmakla birlikte, bu tasnifi açık bir şekilde yapan ilk müellif 'Alâî olarak bilinmektedir. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb fi kavâ'id-i'l-Mezheb* adlı eserinde beş temel kâideyi diğer kâidelerden ayrı olarak ele almakta, kâideler arasında hiyerarşik bir tasnifi benimsemektedir.

“*el-Kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ*”nın küllî kâideler arasında sistemleşmesi konusunda 'Alâî'yi önemli kılan diğer husus, kâidelerin nasslardan dayanaklarını tespit etme konusundaki titiz çabasıdır. Bu vurgu, kâidelerin fıkıh ve usûl arasındaki pozisyonunun ne olduğu konusundaki tartışmalar açısından da önem taşımaktadır. Küllî kâidelerin nasslar ile doğrudan ilişkilendirilmesi, kâidelerin etki kuvvetini arttırmaktadır. Kavâid literatürüne dair eserlere baktığımızda 'Alâî'nin nasslar ile kâideler arasındaki irtibat üzerinde diğer müelliflerden daha yoğun şekilde durduğunu ve kâidelerin nasslardan dayanaklarını tespit ederken hadisler yanında âyetlere de sonraki müelliflere göre daha fazla yer verdiğini söyleyebiliriz.

'Alâî'nin kavâid literatüründe beş temel kâidenin hiyerarşik olarak öncelenmesinde ve diğer kâidelerden ayrı başlıklar altında ve onların bir nevi temelleri olarak incelenmesinde öncülük ettiği görülmektedir. 'Alâî'nin gündeme getirdiği kâideler arasındaki bu hiyerarşik ayırım, kavâid alanında eser yazan kendisinden sonraki müellifler tarafından da önemli ölçüde takip edilmiştir. Örneğin İbnu's-Subkî, İbn Nüceym, Suyûtî gibi kavâid alanında meşhur eserleri bulunan müellifler de eserlerini 'Alâî'nin bu yaklaşımını dikkate alarak telif etmiştir. Bu durum eserler sistematik olarak incelendiğinde anlaşılır olmakla birlikte, müellifler 'Alâî'ye de çokça atıfta bulunarak, bu sistematiğe 'Alâî'den ilham aldıklarını göstermektedir. Bu yaklaşım *Mecelle'*de dahi karşılık bulmakta, *Mecelle'nin*

şerhlerinde, Mecelle' de yer alan küllî kâidelerin, temel kâidelerden istihrâc edildiği açıkça ifade edilerek meseleler çözümlenirken bu beş temel kâideye sıklıkla müracaat edilmektedir.

Çalışmamız, İslâm hukukunda küllî kâidelerin kendi içinde yapılan tasnifinde "*el-kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ*" olarak karşılık bulan beş temel kâidenin, bu tasnifi ilk yapan olarak bilinen 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-muzehheb fi kavâ'idil-Mezheb* adlı eserinde nasıl ele alındığı ve eserde kâidelere nasıl bir rol biçildiğine odaklanmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle küllî kâidelerin hiyerarşik tasnifi konusunda 'Alâî'nin ilk oluşu üzerinde durarak sonraki süreçteki müelliflere etkisini örneklendirdik. Kâidelerin incelenmesine geçmeden önce 'Alâî ve eseri hakkında kısaca bilgi verdik. Daha sonra "*el-kavâidu'l-hamse*"yi müellifin eserindeki sıralamasıyla ve eserde yer alan sîgalarına yer vererek ele aldık. Kâideleri ele alırken; kâidelerin dayanakları, açıklaması ve kâidelerle irtibatlandırılan örnek fikhî meseleler, kâidelerin istisnaları şeklinde bir sıralama gözettik. Kâidelerin dayanaklarında 'Alâî'nin işaret ettiği âyet ve hadislere kısa açıklamalarla yer vererek, ayrıntılar için ilgili kaynaklara atıfta bulunduk. Kâidelerin açıklaması ve örnek fikhî meselelerle ilgili olarak öncelikle 'Alâî'nin eserini esas almakla birlikte, 'Alâî'nin yararlanmış olduğu kendisinden önce telif edilmiş olan eserlerden yararlandık. 'Alâî'nin kendisinden sonra yazılan eserlerdeki izlerini görmek için sonraki kavâid müelliflerinin eserlerine müracaat ettik. Ancak çalışmamızı kavâid eserlerine yoğunlaştırdığımızdan, kâidelerle irtibatlandırılan fikhî meselelerin mezheplerin eserlerinden tahkik edilmesi üzerinde özellikle durmadık. Kâidelerin istisnaları konusunda, kâidelerden istisna edilen müstakil meseleleri teker teker ele almayarak 'Alâî'nin ele aldığı bir kısım örnek meseleye kâideden istisna edilme gerekçesini de açıklamaya çalışarak yer verdik.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, *el-Kavâidu'l-hamse*, *Kavâid-i külliye-i kübrâ*.

Giriş

İslâm hukukunda küllî kâideler, soyut bir şekilde formalize edilmiş fikhî prensipler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İlk dönemlerden itibaren fikir olarak fakihlerin zihinlerinde yer ettiği görülen küllî kâideler, hukukî uygulamalarda ölçüt olarak dikkate alınmakta, fikhî meselelerin çözümünde denetim mekanizması olarak işletilmektedir. Örneğin M. Â. Aydın

kâidelerin “İslâm hukuk literatürü içinde zamanla çıkarılmış genel hukuk prensipleri olup diğer normatif hükümlerin fikhun bütünlüğü içinde daha iyi anlaşılmasına yardımcı”¹ olduklarını ifade ederek, kâidelerin bu fonksiyonunu vurgulamaktadır. Farklı açılardan pek çok çalışmaya konu olan kâideler arasında özellikle “el-kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ” olarak sınıflandırılan “el-umûru bi makâşidihâ/bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir, el-yakînu lâ yezûlu bi's-şekk/şekk ile yakîn zâil olmaz, el-meşakka teclibu't-teysîr/meşakkat teysîri celbeder, eđ-đararu yuzâl/zarar izâle olunur, el-'âde muhakkemelâdet muhakkemdir” kâidelerinin diğerleri arasındaki pozisyonu oldukça önemlidir. Bu kâidelerin, “el-kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ” olarak tasnif edilmesinde ilk ismin kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu konuya dair ulaşılan ilk önemli gelişme bizi Ebû Tâhir ed-Debbâs ismine götürmektedir. İlk olarak 'Alâ'î de karşımıza çıkan rivâyete göre Ebû Tâhir ed-Debbâs, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebinin on yedi kâideye dayandırmıştır. Bilgisini paylaşma konusunda çok istekli davranmayan ed-Debbâs'ın mezhep birikimini on yedi kâidede özetlediği duyulunca, bu bilgi Herevî tarafından kendisinden gizlice alınmıştır.² 'Alâ'î, rivâyeti aktardıktan sonra Şâfi'îler arasında yaygınlaşan bu kâidelerin Merverrûzî tarafından Şâfi'î mezhebinin tamamını “el-yakînu lâ yezûlu bi's-şekk/şekk ile yakîn zâil olmaz”, “el-meşakka teclibu't-teysîr/meşakkat teysîri celbeder”, “eđ-đararu yuzâl/zarar izâle olunur” ve “el-'âde muhakkemelâdet muhakkemdir” kâidelerine dayandırma şeklinde gelişme gösterdiğini belirtmektedir. Fikhî hükümlerin bu kâideler üzerine kurulu olduğu görüşünü 'Alâ'î de desteklemektedir.³ Hisnî de 'Alâ'î'nin eserinin muhtasarı olarak nitelendirilen *Kitâbu'l-kavâid* adlı eserinde “el-Kavâidu'l-erba'a” adlı

¹ Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2003), 28/233.

² Rivâyetin eleştirisi için bk. Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥuseynî el-Miṣrî el-Ḥamevî (öl. 1098/1687), *Ġamzu 'uyûni'l-beşâir (Şerḥu'l-Ḥamevî 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir)*, tkdm: Na'im Eşraf Nûr Aḥmed (Pâkistân: İdâratu'l-Ḳur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1436), 1/50-51; Ya'kûb b. 'Abdilvehhâb Elbahuseyn, *el-Kavâ'idu'l-Fikhiyye* (Riyâd Mektebetu'r-Ruṣd, 2003,) 321-322.

³ 'Alâ'î, bu konuda hocası İbnu'z-Zemlekânî'nin “ihtiyatlı davranılması” gerektiğini belirttiğini aktarmaktadır. Ebû Sa'id Ḥalîl b. Keykeldî eş-Şâfi'î el-'Alâî (öl. 761/1359), *el-Mecmû'ü'l-muzehheb fî kavâ'id-i-Mezhebe*, thk. Muḥammed b. 'Abdilgaffâr b. 'Abdirrahmân eş-Şerîf (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 1/253-255.

müstakil başlık altında aynı rivâyete dayanarak bu kâideleri aktarmaktadır.⁴ 'Alâi'nin bu kâidelere beşinci olarak "*el-umûru bi maķāşidihâ/bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir*" kâidesini eklemiş olması, "*el-kavâidu'l-hamse*" nitelendirmesi açısından önemlidir. 'Alâi, temel kâidelere "*el-umûru bi maķāşidihâ*" kâidesini eklemesinin arka planını, "*Kâhire'de faziletli kişilerin (efâdil) bu kâideyi diğer dört kâideye eklediklerini duyduğunu ve bunun güzel bir şey olduğunu*" belirterek izâh etmektedir.⁵

'Alâi'nin yaklaşımı esas alınarak kâideler arasındaki irtibatı incelediğimizde, "*el-kavâidu'l-hamse*"nin, diğer küllî kâidelerin bir nevi temeli olduğu, başka bir kâideden türetilmediği ve herhangi bir kâideyi açıklamak ya da tamamlamak gibi bir özelliklerinin olmadığı görülmektedir. Pek çok fikhî mesele "*el-kavâidu'l-hamse*" ile irtibatlandırılabilir. ⁶ 'Alâi'nin beş temel kâideyi diğer küllî kâideler arasında farklı bir pozisyonda değerlendirmesi, kavâid literatüründe kâideler arasında hiyerarşik bir sınıflandırmayı da beraberinde getirmiştir.⁷ Sonraki eserlerde de önemli ölçüde devam ettiği görülen bu yaklaşımla birlikte "*kavâid-i külliye-i kübrâ*", "*el-kavâidu'l-hamse*" başlıkları ile temel kâideler, diğer küllî kâidelerin bir nevi yapı taşları olarak konumlandırılmıştır. Küllî kâidelerin en somut ve son hallerinin yer aldığı *Mecelle'*de de kâideler arasında doğrudan hiyerarşik bir sıralama gözetilmemiş olmakla birlikte, hem *Mecelle'*nin *Mukaddime* kısmında yer alan kâideler hem kâidelerle irtibatlı maddeler açıklanırken "*el-kavâidu'l-hamse*"nin farklı bir pozisyonda değerlendirildiği anlaşılmaktadır.⁸

'Alâi'nin kâidelerin naslardan dayanaklarının tespiti konusunda titiz bir çabaya girişmiş olması onu "*el-kavâidu'l-hamse*"nin hiyerarşik olarak sınıflandırılmasında önemli kılan bir diğer noktadır.⁹ Bu durum furû-ı

⁴ Ebû Bekr b. Muhammed b. 'Abdulmumin (el-Ma'rûf bi Taķiyyuddîn el-Ĥısnî) (öl. 829/1426), *Kitâbu'l-Kavâ'id*, thk. 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh eş-Şa'lân (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1997), 1/203-208.

⁵ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/255; Ĥısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/207.

⁶ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/252; 2/435.

⁷ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/303.

⁸ (Küçük) Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Konstantiniyye: Matba'â-i Ebi'd-Diyâ, 1330), 1/40, 75, 95, 96 vb.

⁹ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/253, 303, 343; 2/375 vd.

fıkıh ve usûl-ı fıkıh arasında kâidelerin pozisyonunun belirlenmesi konusundaki tartışmalar açısından önem arz etmektedir. Kâidelerin nasslar ile arasındaki ilişkinin kuvvetli şekilde kurulması, kâidelerin fikhî meselelerle irtibat kuvvetini arttırmaktadır. 'Alâ'î'nin kâidelerin nasslardan dayanaklarını tespitinde hadislerle birlikte âyetlere sonraki müelliflerden daha fazla yer verdiği de görülmektedir.

Kâidelerin bu şekilde sistematik olarak ele alınması, sonraki dönemde yapılan kâide tanımlarını da etkilemiştir. Örneğin kâidenin mahiyetine dair getirilen açıklamalarda "*küllîlik*", kâidenin kapsam açısından başka bir kâidenin altına girememesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

'Alâ'î'nin sistematığının sonraki süreçte de devam ettiği görülmektedir. Örneğin İbnu's-Subkî, "*fıkhın dört kâide üzerine kurulu olduğu*" görüşünü aynen aktarmakta,¹¹ Kâdî Huseyn'in bu kâidelere "*el-umûru bi makâşidihâ*" kâidesini dâhil etmediği için ihmalde bulunduğu ifade edilere de yer vermektedir.¹² Kâideler arasında içerik açısından bir analiz yapan İbnu's-Subkî, konu ile ilgili olarak öncelikle 'İzz b. 'Abdisselâm'ın bütün kâideleri "*maslahatı celb mefseteti def etme*" kâidesi ile temellendirdiğini, daraltmaya gidilmek istendiğinde, "*mefsetetin defedilmesi*" zaten "*maslahatın celbi*" kabilinden olduğundan, yalnızca "*maslahatı celbin*" alınmasının yeterli olacağını söylemektedir.¹³ İbnu's-Subkî, maslahat mefsetet arasındaki bağlantıyı dikkate alarak son aşamada kâideler arasında "*ed-đarar yuzâl*" kâidesinin yeterli olacağını belirtmektedir.¹⁴ Bu açıklamaları ile İbnu's-Subkî'nin kâidelerin mahiyetlerinin birbiriyle ilişkili olup mefhumlarının temelde kişilerin maslahatlarını temin etmeye yönelik olduğuna dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1967), 1/254. Ayrıca bk. Hamevî, *Ğamzu 'uyüni'l-beşâir*, 1/63.

¹¹ Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. 'Abdilkâfi İbnu's-Subkî (öl. 771/1370), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. 'Âdil Aħmed 'Abdulmevcüd, 'Alî Muħammed Mu'avved (Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 1/12.

¹² İbnu's-Subkî, *Eşbâh*, 1/12.

¹³ İbnu's-Subkî, *Eşbâh*, 1/12.

¹⁴ İbnu's-Subkî, *Eşbâh*, 1/12.

Suyûtî'nin *Eşbâh'*ı da kâidelerin hiyerarşik olarak sıralandığı bir eserdir.¹⁵ Suyûtî, "*el-kavâidu'l-hamse*"yi incelerken bu kâidelerden teferrû' eden diğer kâideleri de ele almaktadır.¹⁶ Kâideler arasındaki sistematik tasnifte 'Âlâi'nin izlerinin görüldüğü diğer bir eser İbn Nuceym'in *Eşbâh'*ıdır.¹⁷ İbn Nuceym, eserinde "*el-Kavâidu'l-külliyye*" başlığı altında altı temel kâideyi¹⁸ ele almaktadır. 'Âlâi'nin tasnifinde "*el-kavâidu'l-hamse*"nin sayısının beş olduğu hatırlandığında İbn Nuceym'in bu tasnife olumlu ya da olumsuz katkısı, "*lâ sevâbe illâ bi'n-niyye*" sığasını müstakil bir kâide olarak değerlendirmesidir.¹⁹ İlk kez İbn Nuceym'de kâide sıfatıyla karşımıza çıkan bu sığa "*el-umûru bi maķâsidihâ*" ile doğrudan örtüşmektedir. İbn Nuceym kendisi de bu duruma dikkat çekmekte, "*el-umûru bi maķâsidihâ*" kâidesini açıklarken bu iki kâidenin niyet ile ilgili konuları kapsadığını açıkça söylemektedir.²⁰ Muhtemeldir ki İbn Nuceym, bu kâideye müstakil olarak yer vererek, ibâdetler ile ibâdetlerin dışındaki tasarrufların birbirinden farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamak istemiştir. İbn Nuceym'in bu yaklaşımı kanaatimizce tekellûf içeriyor olsa da sonraki dönemde Hamevî ve Hâdimî tarafından da benimsenmiştir.²¹ Çağdaş çalışmalarda da küllî kâideler ele alınırken bu beş kâide üzerinde

¹⁵ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî (öl. 911/1505), *Kitâbu'l-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâ'id ve furû-i fıkhî's-Şâfi'iyye*, thk. 'Abdulkerîm el-Fuđaylî (Bejrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2011), 11, 22.

¹⁶ Suyûtî, *Eşbâh*, 77, 79.

¹⁷ Zeynuddîn b. İbrâhîm İbn Nuceym (öl. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir 'alâ mezhebi Ebî Nu'mân*, thk. 'Abdulkerîm el-Fuđaylî (Bejrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2011), 14, 15.

¹⁸ İbn Nuceym, *Eşbâh*, 30-129.

¹⁹ İbn Nuceym, *Eşbâh*, 29.

²⁰ İbn Nuceym, *Eşbâh*, 19, 20, 41.

²¹ Hamevî, *Ġamzu 'uyûni'l-beşâir*, 1/63 vd.; Muĥammed b. Muĥtafâ Ĥâdimî, *Mecâmi'u'l-ĥaķâik ve'l-kavâ'id ve cevâmiu'r-ravâik ve'l-fevâid* (Memleketu'l-'Arabiyye es-Su'üdiyye: Dâru's-Samî'î, 2017), 401. Bu yaklaşımın eleştirildiğine dair bk. Muĥtafâ Aĥmed ez-Zerķâ, *el-Medĥal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmi'l-âmme fi'l-fıķhi'l-İslâmi* (Dımaşķ: Dâru'l-Ķalem, 1999), 2/973 (1 numaralı dipnot).

ayrıca durulduğu, 'Alâî'nin başlatmış olduğu bu sistematik tasnifin çağdaş çalışmalarda da karşılık bulduğu görülmektedir.²²

Çalışmamız, İslâm hukukunda küllî kâidelerin doğrudan kendilerine dayandırıldığı "*el-kavâidu'l-hamse/kavâid-i külliye-i kübrâ*"nın bilinen ilk tasnifini yapan 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-muzehheb fî kavâ'idi'l-Mezheb*²³ adlı eserinde beş temel kâidenin nasıl ele alındığı ve eserde kâideler nasıl bir rol biçildiğine odaklanmaktadır. Çalışmamızın temel kaynağı, 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-muzehheb fî kavâ'idi'l-Mezheb* adlı eseridir. Bununla birlikte hem 'Alâî'nin eserinde atıfta bulunmuş olduğu kendinden önceki müelliflerin hem de sonraki süreçte 'Alâî'nin sistematüğünü devam ettiren isimlerin eserlerinden de istifade edilmiştir. Kâideler ele alınırken genel olarak 'Alâî'nin sistematüğüne sadık kalınmıştır.

1. 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-muzehheb fî kavâ'idi'l-Mezheb* Adlı Eserinde el-Kavâidu'l-Hamse

Kavâid literatüründe kâidelerin sistemleşmesi noktasında oldukça önemli bir eser olan *el-Mecmû'u'l-muzehheb fî kavâ'idi'l-Mezheb*²⁴ adlı eserin müellifi 'Alâî'nin tam adı Ebû Sa'îd Halîl b. Seyfeddin Keykeldî b.

²² Örneğin bk. Alî Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idu'l-fıkhiyye* (Dimaşk/Beyrüt: Dâru'l-Kalem, 1986), 351 vd.; Muhammed Zuḥaylî, *el-Kavâ'idu'l-fıkhiyye 'ale'l-mezâhibi'l-Hanefiyye ve's-Şâfi'iyye* (Kuveyt: Lecnetu't-Te'lif ve't-Ta'rib ve'n-Neşr, 2004), 63 vd.

²³ Bu eserle ilgili olarak 2020 yılında Mâcid b. 'Abdillâh b. Sâlim eş-Şeybe tarafından tamamlanan *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye ve taṭbîkâtuha'l-fıkhiyye min hilâli kitâbi Mecmû'u'l-muzehb fî kavâ'idi'l-Mezheb* başlıklı doktora tezi, eseri usûl kâideleri bağlamında incelemekte; 2022 yılında Amira Akıl tarafından tamamlanan '*Alâî'nin Usûl Anlayışı*' başlıklı yüksek lisans tezi de, eser çerçevesinde 'Alâî'nin usûl anlayışını ele almaktadır.

²⁴ Kâtib Çelebî (öl. 1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn* (Beyrüt: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.), 2/1358-1359. Ayrıca bk. Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Küllî Kâideler* (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2013), 182-187. Eser hakkında ayrıca bk. Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idu'l-fıkhiyye*, 218-223; Mâcid b. 'Abdillâh b. Sâlim eş-Şeybe, *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye ve taṭbîkâtuha'l-fıkhiyye min hilâli kitâbi Mecmû'u'l-muzehb fî kavâ'idi'l-Mezheb* (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye el-Medine el-Munevvera, Doktora Tezi, 2020), 86-95. Eserin adı ile ilgili olarak bk. Selman Başaran, "*Alâî*", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/331-332; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb (mhkk)*, 1/144-145; Amira Akıl vd., "*Salâhuddîn el-'Alâî'nin Hayatı ve el-Mecmû'u'l-muzehb fî kavâid'l-Mezheb Adlı Eseri*", *Batman Akademi Dergisi*, 2/6 (2022), 62-82.

Abdillah, lakâbı Selahaddîn’dir.²⁵ Kaynaklarda ilmi birikimi ve kişiliği ile ilgili çokça övgü yer almaktadır.²⁶ Fıkıh ile iştigalinin yanında hadis alanında da uzmanlaşmış bir isim olan ‘Alâi, pek çok ilimde önde gelen âlimlerden olmuş,²⁷ ilmî amaçlarla Şam, Hicâz, Kudüs ve Mısır’da bulunarak pek çok hocadan ders almıştır. Hocaları arasında özellikle Cemâluddîn el-Mizzî, Burhânuddîn el-Fezârî ve İbnu’l-Zemlekânî isimleri öne çıkmaktadır.²⁸ Kendisinden önceki fikhî birikimden istifade ettiği anlaşılan ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*’de başta İbnu’l-Vekîl²⁹ olmak üzere İbnu’l-Kâss, ‘İzz b. ‘Abdisselâm, Nevevî ve Karâfî gibi isimlere de atıfta bulunmaktadır.³⁰ Pek çok usûl ve furû eserden yararlanmış olan müellif,³¹ kendisini eserini yazmaya sevk eden ismin İbnu’l-Vekîl olduğunu da açıkça söylemektedir.³² İbnu’l-Vekîl’in *Eşbâh*’ı, eserin aslını oluşturmaktadır.

Eserinde nasıl bir metot izleyeceğini kendisi de anlatan³³ ‘Alâi, eserine bütün fikhî ilkelerin kendisinden kaynaklandığı “*celb-i mesâlih ve der-i mefâsid*” ilkesiyle başlamaktadır.³⁴ Şeriatın tamamının bu ilke üzerine bina edildiğini belirten müellif, “‘İzz b. ‘Abdisselâm’ın ‘Kavâid’inin özeti mahiyetinde’³⁵ olduğu ifade edilen bu bölümde fikhî hükümlerin konuluş

²⁵ Salâhuddîn Halîl b. ‘Aybek es-Safedî (öl. 764/1363), *Kitâbu’l-Vâfi bi’l-vefeyât* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 2000), 8/327; ‘Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnu’l-İmâd (öl. 1089/1679), *Şezerâtu’z-zehab fi aḥbâri men zehab* (Beyrût: Dâru İbn-i Keşîr, 1996, 8/327. Ayrıca bk. Şeybe, *el-Kavâidu’l-usû el-Kavâ’idu’l-uşûliyye*, 68-79.

²⁶ İbnu’s-Subkî, *Tabakât*, 10/36, 209, İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-zehab*, 8/328.

²⁷ Safedî, *Kitâbu’l-Vâfi bi’l-vefeyât*, 13/258.

²⁸ Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 13/258; Tâcuddîn ‘Abdulvehhâb b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfi İbnu’s-Subkî (öl. 771/1370), *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kubrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kâhira: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964), 10/35-36; Başaran, “Alâi”, 2/331-332.

²⁹ ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/208, 297.

³⁰ ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/208, 265, 298, 302, 332; 2/433, 478, 588, 721 vb.

³¹ Bk. ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb* (mhkk), 1/156-167.

³² ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/208.

³³ ‘Alâi’nin eserinde izleyeceği sıralamaya dair bk. ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/209 vd.

³⁴ ‘Alâi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/210 vd.

³⁵ Kızılkaya, *İslâm Hukukunda Küllî Kâideler*, 183. İzz b. ‘Abdisselâm’ın eserinin önemi ve kavâid alanına katkısına dair bk. Adnan Algül, *İzz b. ‘Abdisselâm’ın İslâm Hukukundaki Yeri ve Önemi* (İstanbul: Çıra Akademi, 2017), 93-110; 310-322.

gerekçesinin insanın dünya ve ahiret saadetini sağlamak olduğunu söylemektedir.³⁶

Diğer bir bölüm olarak teklîfî ve vad'î hüküm bağlamında şer'î hükmü konu edinen³⁷ 'Alâî, şer'î hükme dair bölümün ardından, konumuzu esas ilgilendiren beş temel kâidenin açıklandığı kısma geçmektedir. Eserinin bu bölümüne çalışmamızın *Giriş*'inde değindiğimiz, kâidelerin ilk olarak nasıl ortaya çıktığına dair olayı aktarmakla başlayan³⁸ 'Alâî, "*el-kavâidu'l-hamse*"yi oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve kâidelerin dayandığı âyet ve hadislerle de özellikle atıflarda bulunmaktadır. Zaman zaman kâidelerin dayandığı âyet ve hadislerle ilgili ek açıklamalarda bulunan müellif, fikhın bütün meselelerinin bu beş kâideye dayandığını çok kez tekrarlamakta,³⁹ fikhî meselelerin bu kâidelere ircasının bazen garîb ve zâhiren bazen de bir vasita ile olduğunu söylemektedir.⁴⁰ Eserin en önemli özelliklerinden biri, beş temel kâidenin ayrıntılı şekilde şerh edilmesi ve müellifin bütün fikhî meseleleri bu kâidelerle irtibatlandırma çabasıdır.⁴¹

'Alâî'nin eserinde "*el-kavâidu'l-hamse*"yi diğer kâidelerden ayrı olarak tasnif ettiği açıkça anlaşılır olmakla birlikte, beş temel kâide dışındaki kâideler açısından bu sistematığın aynı şekilde sürdüğü söylenemez. Örneğin "*el-yaķînu lâ yezûlu bi's-şekk*" kâidesinin altında "*el-aşl beķâu mâ kâne 'alâ mâ kâne*",⁴² "*el-aşl berâ'atu'z-zimme*",⁴³ "*kullu men şekke fı şeyin hel fe'alehu em lâ, fehuve gayr-i fâilin fi'l-ħukm ve lâ yezûlu'l-yaķînu bi's-şekk*"⁴⁴ kâidelerine yer vermekte ancak bunu "*el-kavâidu'l-hamse*"yi ele aldığı gibi bir sistematiğe yapmamaktadır. 'Alâî, usûl ve furû' kâideleri arasında da bir ayrımın varlığını kabul etmekte, eserinde kapsamlı ilkelere alt ilkelere doğru

³⁶ Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/210 vd.

³⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/233-252. Ayrıca bk. Şeybe, *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye*, 96 vd.; Amira Akıl, '*Alâî'nin Usûl Anlayışı*' (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 36 vd.

³⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/252.

³⁹ Örneğin bk. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/209.

⁴⁰ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/435.

⁴¹ Nedvî, *el-Kavâ'idu'l-fikhiyye*, 222.

⁴² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/303 vd.

⁴³ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/312.

⁴⁴ 'Alâî bu sığaya İbnu'l-Kâss'a atıfta bulunarak yer vermektedir. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/315.

giden bir sistemi benimsemektedir. Müellif, “*el-kavâidu’l-hamse*”yi ele aldığı kısımdan sonra da “*el-kavâidu’l-cüziyye*” olarak vasıflandırdığı kısma geçmekte bu kısımda da “*kâide, fâide, mesele*” başlıklandırmaları ile çeşitli meseleleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.⁴⁵

‘Alâi’nin çalışması, sonraki süreçte yukarıda örneklendirdiğimiz üzere diğer kavâid eserlerinde metodik olarak etkisini sürdürmenin yanında ihtisar da edilmiştir. Örneğin İbn Hatîbu’d-Dehşe, *Muhtaşar min kavâidi’l-Âlâi ve kelâmi’l-İsnevî* adlı eserinde ‘Âlâi ve İsnevî’nin eserlerini ihtisâr etmiştir.⁴⁶ Hısnî de *Kitâbu’l-Ķavâid* adlı eserinde ‘Alâi’den yararlanmıştıdır. Hısnî’nin eserinin, “*el-Mecmu’u’l-muzehheb’in Muhtasarı*” olarak kabul edilmesi, bu yararlanmanın boyutu hakkında fikir vermektedir.⁴⁷

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ‘Alâi’nin “*el-kavâidu’l-hamse*”yi nasıl ele aldığını incelemeye çalışacağız.

2. “*inne’l-umûra bi makâşidihâ*”/إن الأمور بمقاصدها

‘Alâi, eserinde “*el-kavâidu’l-hamse*”nin hangi kâideler olduğuna dair yaptığı açıklamaların ardından bu kısma ilk olarak “*el-umûru bi makâşidihâ*”/إن الأمور بمقاصدها kâidesi ile başlamaktadır.⁴⁸ Kâideyi “*inne’l-umûra bi makâşidihâ*”/إن الأمور بمقاصدها şeklinde aktaran ‘Alâi,⁴⁹ niyete itibarı ifade

⁴⁵ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 2/435 vd.

⁴⁶ Ebu’s-Senâ Nûruddîn Maĥmûd b. Aĥmed b. Muĥammed el-Feyyûmî el-Ĥamevî İbn Ĥatîbu’d-Dehşe (öl. 834/1431), *Muhtaşarun min Ķavâidi’l-Âlâi ve Kelâmi’l-İsnevî*, thk. Muştafâ Maĥmûd el-Bencevîni (Muşul: Matba’atu’l-Cumĥûr, 1984), 62-64.

⁴⁷ Hısnî (*mhkk*), *Kitâbu’l-Ķavâid*, 1/12.

⁴⁸ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/255. Kâide ile ilgili olarak ayrıca bk. Aĥmed b. Muĥammed ez-Zerkâ (öl. 1357/1938), *Şerĥu’l-Ķavâidi’l-fikĥiyye* (Dımaşĥ: Dâru’l-Ķalem, 1989), 47-53; Şâlih b. Ğânim es-Sedlân, *el-Ķavâidu’l-fikĥiyyeti’l-kubrâ ve mâ teferra’a ‘anhâ* (Riyâd: Dâru Belnesiyye, 1417), 41 vd.; Muĥammed ‘Uşmân eş-Şubeyr, *el-Ķavâidu’l-kulliyye ve’d-davâbitu’l-fikĥiyye fi’ş-Şeri’ati’l-İslâmiyye* (Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 2006), 91-126; ‘Abdullâh ‘Alî Şa’bân, *el-Ķavâid ve’d-davâbitu’l-fikĥiyye ve tatbîkâtuhâ min ĥilâli Kitâbi’t-Tavdîĥ li Halîl b. İshâĥ el-Mâlikî* (Beyrût: Dâru İbn Ĥazm, 2014), 83-105; İlyâs Derdûr, *el-Ķavâidu’l-fikĥiyye* (Beyrût: Dâru İbn Ĥazm, 2016), 305-307. Kâide *Mecelle*’de “*bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir*” şeklinde 2. kâide olarak yer almaktadır. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, 1/28.

⁴⁹ Kâide’nin benzer sîgalarda kullanımına dair bk. İbnu’s-Subkî, *Eşbâh*, 1/54; Suyûtî, *Eşbâh*, 22; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 39; Ĥâdimî, *Mecâmi’u’l-ĥakâik*, 403; Muştafâ b. es-Seyyid

eden kâidenin Hz. Peygamber'in "Ameller niyetlere göredir"⁵⁰ hadisinden istihrâc edildiğini söylemektedir.⁵¹ 'Alâî, hadisin sıhhati konusunda icmâ' olduğunu belirtmekte, hadisin amellerin sıhhatinin veya itibarının niyet ile mümkün olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. İmam Şâfi'î'nin hadise dair "ilmin üçte biri" olduğunu ifade ettiğini aktaran⁵² 'Alâî, hadisten çıkarılan iki manaya dikkat çekmektedir. Hadisten çıkan ilk manaya göre kişi niyet ettiğine hâsıl olacak, ikinci manaya göre de niyet etmediğinde hiçbir şeye hâsıl olamayacaktır.⁵³ 'Alâî'nin hadis alanında da uzmanlaşmış olması, bu konudaki değerlendirmelerini ayrıca önemli kılmaktadır.

'Alâî, kâidenin fikhun pek çok konusuna teşmil edilebilir olduğunu belirtmekte,⁵⁴ ibâdetler arasındaki derece farkının belirlenmesi ve mübâh fiillerin kişiye sevap kazandırmasında olduğu üzere niyetin belirleyici bir fonksiyonu olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁵ Niyet, ibâdet-âdet ayırımında önemli bir kriterdir.⁵⁶ Örneğin abdest ve gusül, ibâdet niteliği olan fiiller

Muhammed Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik* (İstanbul: Dâru't-Ṭibâ'ati'l-Âmira, 1308), 307. Kâideye dair asıl/kâide Kerhî'de "Davalarda zâhire değil, tarafların maksatlarına itibar edilir." formatında yer almaktadır. Ebu'l-Hasen 'Ubeydullâh b. el-Huseyn b. Dellâl el-Kerhî (öl. 340/952), *er-Risâle*, thk. Muştâfâ Muhammed el-Ḳabbânî ed-Dımaşķî (Beyrüt: Dâru İbn Zeytün, ts.),162.

⁵⁰ Rabî' b. Ḥabîb el-Ferâhidî (h. 2. yüzyıl), *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ Musnedu'l-İmâmi'r-Rabî' b. Ḥabîb el-Ferâhidî* (b. y.: y. y., 2011; Buḥârî, "Bed'i'l-Vaḥy", 1; Muslim, "İmâre", 1907.

⁵¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/255 vd.; Ḥiştî, *Kitâbu'l-Ḳavâ'id*, 1/208 vd.

⁵² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/255, 256; Ḥiştî, *Kitâbu'l-Ḳavâ'id*, 1/207. Ayrıca bk. Taḳiy-yuddîn İbn Daḳıḳu'l-İd (öl. 702/1302), *İḥkâmu'l-aḥkâm şerhu 'Umdeti'l-aḥkâm*, thk. Aḥmed Muhammed Şâkir (Beyrüt: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 1/61.

⁵³ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/256. Kâidenin dayanakları ile ilgili olarak bk. Serkan Çelikan, *Mecelle'nin Küllî Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2021); 111-127; Hatice Alsaç, *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 160-182. Niyetin ibâdetlere etkisi için ayrıca bk. Şeybe, *el-Ḳavâ'idu'l-uşûliyye*, 330-332.

⁵⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/256; Ḥiştî, *Kitâbu'l-Ḳavâ'id*, 1/209.

⁵⁵ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/256-261. Ayrıca bk. Ḥiştî, *Kitâbu'l-Ḳavâ'id*, 1/209; Suyûfî, *Eşbâh*, 25; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik*, 306.

⁵⁶ Ebû Muhammed 'Abdulazîz b. 'Abdisselâm b. Ebî'l-Ḳâsım es-Sulemî ed-Dımaşķî 'İzz b. 'Abdisselâm (öl. 660/1262), *Ḳavâ'idu'l-aḥkâm fî meşâlihi'l-enâm* (Beyrüt Muessesetu'r-Reyyân, 1990), 1/150-154; Şihâbuddîn Aḥmed b. İdris el-Karâfi (öl. 684/1285), *ez-Zeḥîra*,

olmakla birlikte temizlik, tedavi, serinlemek amaçları için de yapılabilir. Bu bağlamda kişinin niyeti, bu fiili âdet olarak mı ibâdet olarak mı yaptığı konusunda belirleyici olmaktadır.⁵⁷ Mübâh fiillerin kişiye sevap kazandırması da fiil ile takva kastının bulunmasına bağlıdır. Örneğin mübâh bir fiil olan nikâhın kişiye sevap kazandırması, sünneti ikâme etmek ve salih çocuklar büyütme gibi amaçlarla gerçekleştirildiğinde söz konusudur.⁵⁸

‘Âlâi, ibâdetler konusunda niyetin ihlâs ile ilişkisine de dikkat çekmektedir. İhlâs ibâdetlerin yalnızca Allah için yapılmasını ifade etmektedir.⁵⁹ Niyetin ihlâs ile ilişkisinde üç ihtimalden bahseden ‘Alâi’nin aktardığı ilk duruma göre örneğin bir kimse hem ibâdet hem serinlemek niyetiyle abdest alabilir. Bu ihtimalde serinlemek kişinin niyeti ile doğrudan ilgili olmadığından, yani kişi serinlemeye niyet etmese de abdest aldığı serinleyeceğinden, abdesti sahih olacaktır.⁶⁰ ‘Alâi’nin bahsettiği ikinci durum, kişinin hem ibâdet hem tedavi niyeti ile oruç tutmasıdır. ‘Alâi bu durumda orucun sıhhati hakkında ihtilâf olduğunu

thk. Muḥammed Ḥaccī (Beyrūt: Dāru’l-Ġarbi’l-İslāmī, 1994), 1/242; ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/260; İbnu’s-Subkī, *Eṣbāh*, 1/58; Bedruddīn Muḥammed b. Bahādir ez-Zerkeṣī eṣ-Şāfi’ī (öl. 794/1392), *el-Mensūr fi’l-Ḳavā’id*, thk. Teysir Fāik Aḥmed Maḥmūd (Kuveyt: Vizāratu’l-Evkāf ve’ş-Şuūni’l-İslāmiyye, ts.), 3/290; Ḥiṣnī, *Kitābu’l-Ḳavā’id*, 1/214; İbn Ḥaṭību’d-Deḥşe, *Muḥtaṣar*, 144-145; Suyūṭi, *Eṣbāh*, 27; İbn Nuceym, *Eṣbāh*, 42; el-İmām Rabbāni ‘Abdulvehhāb b. Aḥmed eṣ-Şa’rāni (öl. 973/1565), *Maḳāşidu’s-seniyye fi beyāni’l-ḳavā’idi’ş-şer’iyye*, thk. Yūsuf Rıdvān el-Lekūd (‘Ammān Dāru’l-Feth, 2016), 423. Bu durum, Ezheri’de “*en-niye li temyizi’l-‘ibādāt ‘ala’l-‘ādāt, ve li temyizi merātib-i’l-‘ibādāt ba’duhā ‘ani’l-ba’d.*” şeklinde müstakil bir kâide formatına da bürünmüştür. Muṣtafā Maḥmūd el-Ezheri, *Şerḫü Ḳavā’idi’l-Ḥādīmī* (Riyād/Kāhira Dāru İbni’l-Ḳayyim/Dāru İbn ‘Affān, 2012), 29. ‘Alâi, şer’i hükümden bahsederken de niyetin etkisine atıfta bulunmakta, takarrub kastı olmaksızın gerçekleştirilen fiillerden sevap elde edilemeyeceğini belirtmektedir. ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/236.

⁵⁷ ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/260.

⁵⁸ ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/257; Ḥiṣnī, *Kitābu’l-Ḳavā’id*, 1/209.

⁵⁹ ‘İzz b. ‘Abdisselām, *Ḳavā’idu’l-aḥkām*, 1/106-107; ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/266; Ḥiṣnī, *Kitābu’l-Ḳavā’id*, 1/221; İbn Ḥaṭību’d-Deḥşe, *Muḥtaṣar*, 84.

⁶⁰ Ebū ‘Abdillāh Muḥammed b. Mekkī b. ‘Abdişşamed b. Muraḥḥal Şadrudīn İbnu’l-Vekīl (öl. 716/1317), *el-Eṣbāh ve’n-nezāir fi fiḳhi’ş-Şāfi’iyye*, thk. Muḥammed Ḥasen İsmā’īl (Beyrūt: Dāru’l-Ġarbi’l-İslāmī, 2002), *Eṣbāh*, 204; ‘Alāi, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/266; İbn Ḥaṭību’d-Deḥşe, *Muḥtaṣar*, 84.

söylemektedir.⁶¹ 'Alâî'nin geçersiz olacağını belirttiği üçüncü durum, kişinin tek bir niyet ile farklı tavaf türlerini kastetmesidir.⁶²

Kâidenin terk konuları ile irtibatına da değinen müellif, esasında Şâri'in amacı, fiillerin niyet olmaksızın terk edilmesi ile gerçekleşse de kişinin bir fiili terk ettiğinden dolayı sevap kazanmayı umması durumunda, bu terki niyeti ile yapması gerektiğini belirtmektedir.⁶³ Kişinin yasaklanmış olan şeylerden bilinçli bir şekilde uzak durmasını ifade eden keff (bilinçli terk) de bir fiildir.⁶⁴ Bu bağlamda terk, yasaklanan fiili terk edene sevap kazandıran "*nefsin fiili*" olmaktadır.⁶⁵

'Alâî, kâidenin açıklaması ve verdiği örneklerin ardından önemsiz miktarda meselenin kâidenin dışında kaldığını belirterek, istisnalarına yer vermektedir. Örneğin bir kimsenin tahâretini yakînen bildiği halde, hadesi konusunda tereddüt etmesi durumunda abdest alması gerekmezdir. Ancak kişi ihtiyaten abdest aldıktan sonra kendisinde hades yakîn olduğunda, niyette bir tereddüt bulunması dolayısıyla ihtiyaten almış olduğu abdesti geçerli olmayacaktır.⁶⁶ Yine aynı gerekçe ile bir kimse vaktin girip girmediğinde tereddüdü olarak farz namazı kıldığında, vaktin

⁶¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/266.

⁶² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/266-267; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/221-223. İbn Nuceym meselenin bu boyutuna ri'yâ ile bağlantısı açısından değinmektedir. İbn Nuceym, *Eşbâh*, 53-56.

⁶³ Zerkeşî, *Mensûr*, 3/288; Suyûtî, *Eşbâh*, 28; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 38; Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, 401; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik*, 307; Suleymân b. 'Abdillâh Kırkâğâcî (öl. 1287), *Şerhu'l-Hâtîme fi'l-kavâ'id-i-fıkhiyye (Şerhu Hâtîmeti kitâbi Mecâmi'u'l-hakâik)*, thk. Muhammed 'Ammâd en-Nablûsî (İstanbul: m. y., 2013), 21; Ezherî, *Şerhu Kavâ'id-i-Hâdimî*, 27; el-İmâm Rabbânî 'Abdulvehhâb b. Aḥmed eş-Şa'rânî (öl. 973/1565), *Maḳâşidu's-seniyye fi beyâni'l-kavâ'id-i-ş-şer'iyye*, thk. Yûsuf Rıdvân el-Lekûd ('Ammân Dâru'l-Feth, 2016), 521.

⁶⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/258; İbnu's-Subkî, *Eşbâh*, 1/160; Suyûtî, *Eşbâh*, 28; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/210. 'Alâî, şer'î hükümden bahsederken de terk konularının imtisal amacı ile gerçekleştirilmesi durumunda kişiye sevap kazandıracığını, aksi takdirde sevap kazandırmayacağını belirtmektedir. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/237.

⁶⁵ Hamevî, *Çamzu 'uyûni'l-beşâir*, 1/100.

⁶⁶ Çazâlî, *Vecîz* 1/12; Çarâfî, *Zehîra*, 1/346-247; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/270; İbnu's-Subkî, *Eşbâh*, 1/62-63. Ayrıca bk. Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/2275-232; Şeybe, *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye*, 326.

girdiği kesin olarak ortaya çıksa dahi kıldıği farz namazı geçerli olmaz.⁶⁷ Örneklerden bir kısmına yer verdiğimiz meseleler, niyette kesinlik bulunmadığından dolayı kâidenin dışında kalmaktadır.⁶⁸

3. “el-yaqînu lâ yuzâlu bi’ş-şekk/اليقين لا يزال بالشك”

‘Alâi’ nin ikinci olarak ele aldığı kâide “el-yaqînu lâ yuzâlu bi’ş-şekk” şeklindedir.⁶⁹ ‘Alâi, kâidenin altında herhangi bir açıklama yapmaksızın öncelikle “el-aşl bekaû mâ kâne ‘alâ mâ kâne” kâidesini aktarmakta, konuya dair açıklamalara bu kâide bağlamında yer vermektedir.⁷⁰ ‘Alâi, kâidenin dayanağı olarak, diğer kavâid eserlerinde de kâidenin dayanağı olarak üzerinde işaret edilen⁷¹ ve üzerinde en çok durulan⁷² “*Namazda iken kendisine abdesti bozan bir durum olduğu (hades) hissine kapılan kimsenin durumu Rasulullah’a arz edildi. Rasulullah da: ‘Bir ses veya bir koku duymadıkça*

⁶⁷ Farz namaz niyette tereddüt sebebiyle geçersiz olmakla beraber bu namazın tamamen geçersiz mi olduğu yoksa nafilye mi dönüşeceği ihtilâflıdır. ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/281; Hısnî, *Kitâbu’l-Ķavâ’id*, 1/242. Ayrıca bk. ZuĶaylî, *el-Ķavâ’idu’l-fıĶhiyye*, 71-75.

⁶⁸ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/282.

⁶⁹ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/303. Kâide, kavâid literatüründe birbirine benzer sîgalarla karşımıza çıkmaktadır. Suyûtî, *Eşbâh*, 77; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 75; Zerkeşi, *Mensûr*, 3/135; Ħâdimî, *Mecâmi’u’l-ĥakâik*, 413; Mes’ûd Efendi, *Mirât-i Mecelle-i Aĥkâm-i ‘Adliyye* (b. y.: y. y., ts.), 13. Kâide ile ilgili olarak ayrıca bk. ZerĶâ, *Şerĥu’l-kavâ’idi’l-fıĶhiyye*, 79-86; Sedlân, *el-Ķavâ’idu’l-fıĶhiyyeti’l-kubrâ*; 97 vd.; Şubeyr, *el-Ķavâ’idu’l-kulliyye*, 127-162; Şa’bân, *el-Ķavâ’id ve’l-davâbitu’l-fıĶhiyye*, 158 vd.; Derdûr, *el-Ķavâ’idu’l-fıĶhiyye*, 311-314. Kâide *Mecelle’de* “şekk ile yakîn zâil olmaz” şeklinde 4. kâide olarak yer almaktadır. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Ĥükkâm*, 1/39.

⁷⁰ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/303 vd. İbnu’s-Subkî de kâidenin *el-aşl bekaû mâ kâne ‘alâ mâ kâne* olarak da ifade edilebileceğini belirterek iki kâide arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. İbnu’s-Subkî, *Eşbâh*, 1/13.

⁷¹ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/303-304; Ebû Ħafş Sirâcuddîn ‘Umer b. ‘Alî b. Aĥmed el-Enşârî İbnu’l-MulâĶĶın (öl. 804/1404), *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk. Ħamd b. ‘Abdilazîz b. Aĥmed el-Ĥudârî (Pâkistân: İdaratu’l-Kur’ân ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye, 1417), 1/223; Suyûtî, *Eşbâh*, 77; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 75; Ħamevî, *Ķamzu ‘uyûni’l-beşâir*, 1/184-185.

⁷² Kâidenin dayanakları ile ilgili olarak bk. Çelikan, *Mecelle’nin Külli Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları*, 396-412; Alsaç, *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle’deki Tezâhürleri* 206-212.

namazdan çıkmasın' buyurdu."⁷³ hadisini göstermektedir.⁷⁴ 'Alâî, hadisin müttefekun 'aleyh olduğunu da ayrıca belirtmektedir.⁷⁵

'Alâî "*el-aşl beḳāu mā kāne 'alā mā kāne*" kâidesini esas alarak yaptığı açıklamalarında kâidenin istishâb ile ilişkisine açıkça dikkat çekmekte ve "*el-aşl beḳāu mā kāne 'alā mā kāne*" sigasındaki "*asil*" dan kastedilenin istishâb⁷⁶ olduğu söylemektedir.⁷⁷ 'Alâî, istishâbın bu manası ile "*lafızlarda asıl olanın hakikat olması*", "*emrin vücûb ve nehyin tahrîm ifade etmesi*" örneklerinde olduğu üzere, delillerle istidlâl hakkında da muteber olduğunu belirtmektedir. Zira bunlar asıldır ve herhangi bir meselenin bu asılların dışında kalması özel bir delilin varlığına bağlıdır.⁷⁸ Müellifin de aktarmış olduğu gibi pek çok fikhî mesele doğrudan veya bir delil vasıtasıyla bu kâide ile irtibatlandırılmaktadır. Örneğin bir erkek bir kadınla nikahlanma konusunda şüpheye düştüğünde, istishâb olan o kadınla birlikteliğinin haram olması olduğundan (asıl olan nikâhsız olmalarıdır), şüphenin varlığına dayanarak o kadınla cinsel birliktelikte bulunamaz. Benzer şekilde evli bir erkek karısını boşaması konusunda şüpheye düştüğünde, istishâb olan nikâhlarının devam etmesi olduğundan, boşanma kesin bir şekilde gerçekleşene kadar o kadınla cinsel birliktelikte bulunabilir.⁷⁹

'Alâî, kâide ile bağlantılı olarak istishâbın dört türünden bahsetmektedir. Buna göre istishâbın ilk türü, "*bir delil olana kadar şer'î hükümlerde nefyin istishâbı*" anlamına gelen "*beraat-i asliyye istishâbı*"dır.⁸⁰ Altıncı vakit

⁷³ Buḫārî, "Vudû", 137; Muslim, "Ḥayḍ", 361. Ayrıca bk. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: OTTO, 2017), 164-171.

⁷⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/303; Suyûtî, *Eşbâh*, 77; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 75. Zerkeşî, "*kâidenin İmam Şâfi'î tarafından Hz. Peygamber'in ilgili hadisinden istinbât edildiğini*" belirtmektedir. Zerkeşî, *Mensûr*, 3/135.

⁷⁵ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/303.

⁷⁶ İstishâbın tanımı için bk. Alî b. Muḫammed eş-Şerîf el-Curcânî el-Ḥuseynî el-Ḥanefî (öl. 816/1413), *Kitābu't-Ta'rîfât*, thk. Muḫammed 'Abdurrahmân el-Mer'aşlî (Beyrût: Dāru'n-Nefâis, 2007), 79.

⁷⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/304; Ḥişnî, *Kitābu'l-Ḳavā'id*, 1/271-272. Ayrıca bk. Akıl, '*Alâî'nin Usûl Anlayışı*, 134-136.

⁷⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/304; Ḥişnî, *Kitābu'l-Ḳavā'id*, 1/271.

⁷⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/304; Zerkeşî, *Mensûr*, 3/135; Ḥişnî, *Kitābu'l-Ḳavā'id*, 1/270-271.

⁸⁰ Ebû Ḥâmid Muḫammed b. Muḫammed el-Ġazâlî (öl. 505/1111), *el-Musteşfâ min 'ilmi'l-uşûl* (Beyrût Dāru'n-Nefâis, 2011), 1/445; Ebû 'Abdillâh Muḫammed b. Ebî Bekr b.

namazın ve şevval orucunun insanların sorumluluğunda olmaması bu tür istishâba örnektir.⁸¹ Bu konular, mükelleflerin bunlarla sorumlu olduğuna dair bir delilin varlığına kadar sorumluluk dışı olmaktadır. 'Alâi bu tür istishâbın müttefekun 'aleyh olduğunu belirtmektedir.⁸² Müellifin müttefekun' aleyh olarak aktardığı ikinci istishâb türü, "bir muhasıs vârid oluncaya kadar umûmun hükmünün ve bir nâsîh vârid olana kadar nassın hükmünün istishâbı" dır.⁸³ Arefe günü öğle ve ikinci namazları birleştirildiğinde, her bir namaz için ayrı ezan mı yoksa namazlar birleştirildiği için tek ezan mı gerekeceği konusu buna örnektir.⁸⁴ Eserde müttefekun 'aleyh kaydıyla aktarılan ve kâide ile esas kastedilen tür olduğu belirtilen istishâb, "şer'an râcih ve ortadan kaldıran muâriz sabit olmadıkça bir şeyin sübutu hakkında şer'in delilinin hükmünün istishâbı" dır.⁸⁵ Müellif, bu üç istishâb türünden sonra üzerinde ihtilâf edilen tür olan istishâbın "hilaf halinde icmâ'n hükmünde istishâb" olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ İstishâbın bu türü, bir durumda bir hüküm üzerinde ittifak edilip, üzerinde ittifak edilen durum değiştiğinde ihtilâf meydana gelmesi hâlinde gerçekleşmekte ve hüküm, "istishâbu'l-hal" gerekçesiyle değiştirilememektedir.⁸⁷ İstishâbın bu türünü kabul edenlere göre örneğin bir kimse teyemmüm ile namaz kıldığı esnada su gördüğünde, icmâ' namaz ve namazın devamının sıhhati konusunda münaqid olduğundan, o kimsenin namazı bozulmaz. Bu konudaki icmâ', namazın, suyun görülmesiyle bozulacağına dair bir delilin varlığına kadar

Eyyüb (İbn Kâyyim el-Cevziyye) (öl. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvaqqi'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Tâha 'Abdurra'ûf Sa'd (Kâhira: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1968), 1/339. Ayrıca bk. Şeybe, *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye*, 526-529.

⁸¹ Ğazâlî, *el-Musteşfâ*, 1/443-444.

⁸² 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/306. İbnu'l-Ğayyim, bu tür istishâbda ihtilâf olduğunu söylemektedir. İbnu'l-Ğayyim, *İ'lâmu'l-muvaqqi'in*, 1/339.

⁸³ Ğazâlî, *Musteşfâ*, 1/445.

⁸⁴ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî (öl. 450 1058), *el-Hâvi'l-Kebîr (Şerhu Muhtaşari'l-Muzenî)* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 5/169; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd İbn Ruşd (öl. 595 /1198), *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muhtaşid*. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 321.

⁸⁵ Hışnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/272.

⁸⁶ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/306-307. İcmâ' istishâbının delil olarak kabulü ile ilgili olarak bk. Ğazâlî, *Musteşfâ*, 1/446; İbnu'l-Ğayyim, *İ'lâmu'l-muvaqqi'in*, 1/341.

⁸⁷ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/306-307.

devam eder. Ancak bu görüşü doğru bulmayanlara göre namazın devamına dair delilin icmâ' olması durumunda icmâ', namazın su bulunmadığında devamı hakkındadır. Su bulunduğu halde teyemmüm ile namaza devam edilmesi ise tartışmalıdır. Dolayısıyla burada icmâ'dan söz edilemez.⁸⁸

'Alâî, kâidenin istishâb ile bağlantısına ve ilgili örneklere yer verdikten sonra İbnu'l-Kâss'ın "*kullu men şekke fî şeyin hel fe'alehu em lâ, fe huve gayr-i fâilin fi'l-hukm, ve lâ yezâlu/yuzâlu el-yaqînu bi's-şekk/bir kimsenin bir şeyi yapıp yapmadığı konusunda şüphe duyması durumunda asıl olan yapmamış olmasıdır*"⁸⁹ ifadesi ile birlikte İbnu'l-Kâss'a atıfta bulunulan on bir istisnai durumu aktarmaktadır. İbnu'l-Kâss'ın kâidenin istisnası olarak aktarmış olduğu bu meseleler, pek çok eserde bazen kendisine açıkça atıfta bulunularak bazen ismi zikredilmeksizin yer verilen meselelerdir.⁹⁰ Örneğin bir kimse mest üzerine mesh ettiğinde müddetin bitip bitmediğinde veya haza da mı seferde mi mesh ettiği konusunda tereddüt ettiğinde, asıl olan müddetin devamı olmakla beraber, müddetin bittiğine hükmedilir.⁹¹ Müellif, kâidenin istisnası olarak zikrettiği meselelerin râcih bir aslın varlığı sebebiyle kâidenin dışında kaldığını belirtmektedir.⁹² Örneğin aktarmış olduğumuz meselelerde asıl olan yıkamak, ruhsat olan ise belli şartlarda mesh etmektir. Şartlara bağlı olarak gündeme gelen ruhsatta şart kesin bir şekilde tahakkuk etmediğinde ruhsat asla dönecektir, yani bu durumda mesh etme ruhsatı asıl olan yıkamaya dönecektir.⁹³

⁸⁸ Ğazâlî, *Musteşfâ*, 1/446 vd. Örnek ile ilgili olarak ayrıca bkz. İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'in*, 1/341-342.

⁸⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/315.

⁹⁰ İbnu'l-Mulaqqın, *Eşbâh*, 1/225 vd.; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/315-317; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/279-281. İbnu'l-Kâssın isminin zikredilmediği eser örneği olarak bk. İbn Nuceym, *Eşbâh*, 94 vd.

⁹¹ Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Ebî Aḥmed Muḥammed b. Ya'kûb eṭ-Ṭaberî eş-Şâfi'î İbnu'l-Kâşş (öl. 335/946), *et-Telḥîş*, thk. 'Alî Mu'avvid, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Riyâd: Mektebetu Nazâr Muştafâ el-Bâzz, 2000), 122; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/315. 'Alâî, meşhur on bir mesele dışında kâidenin istisnası olan farklı meselelere de yer vermektedir. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/317 vd.

⁹² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/318.

⁹³ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/318.

4. “el-meşakka teclibu’t-teysir/المشقة تجلب التيسير”

‘Alāī de “el-meşakka teclibu’t-teysir”⁹⁴ sîgasıyla yer alan kâide, kavâid eserlerinde ruhsat ve hafifletme konuları ile irtibatlandırılarak incelenmektedir.⁹⁵ Bu bağlamda da yapılan tasnifler ‘İzz b. ‘Abdisselâm’a dayanmaktadır.⁹⁶

‘Aâî’nin, farklı senetlerine de yer vererek kâidenin dayanağı olarak gösterdiği ilk hadis⁹⁷ “Allah’a en sevgili olan din, Hanîfiyyetu’s-Semha (müsamaha ve kolaylık üzerine kurulmuş olan hanîf) İslâm dinidir.”⁹⁸ hadisidir. Eserde kâide için dayanak olarak gösterilen bir diğer hadis “İşlerde uyumluluk gösterin! Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!”⁹⁹ hadisidir. Müellif, kâidenin aslının “...Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor...”¹⁰⁰, “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kalmaz.”¹⁰¹, “Allah yükünüzü hafifletmek ister...”¹⁰² âyetlerine ek olarak, bu hadisler olduğunu belirtmektedir. ‘Alāī’nin kâidelerin dayanağı olarak âyet ve hadislerle yoğun şekilde vurgu yapması, fikhî meselelerin çözümlenmesinde kâidelerin fonksiyonları açısından önemli bir noktadır. Müellifin kâidenin dayanağı olarak gösterdiği âyet ve hadisler İslâm’da

⁹⁴ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/343; Suyūṭī, *Eşbâh*, 106; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 96; Mes’ūd Efendi, *Mirât*, 17. Kâide *Mecelle’de* “meşakkat teysîri celbeder” şeklinde 17. kâide olarak yer almaktadır. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, 1/70.

⁹⁵ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/346; İbnu’s-Subkî, *Eşbâh*, 1/49; Hısnî, *Kitâbu’l-Ķavâ’id*, 1/310. Kâide ile ilgili olarak ayrıca bk. Zerķâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhîyye*, 157-162; Sedlân, *el-Ķavâ’idu’l-fikhîyyeti’l-kubrâ*; 315 vd.; Şubeyr, *el-Ķavâ’idu’l-kullîyye*, 187-228; Şa’bân, *el-Ķavâ’id ve’Ķ-davâbiṭu’l-fikhîyye*, 106 vd.; Derdūr, *el-Ķavâ’idu’l-fikhîyye*, 340 vd.

⁹⁶ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/352 vd. Ayrıca bk. Suyūṭī, *Eşbâh*, 107-108; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 96-97.

⁹⁷ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/345-346; Suyūṭī, *Eşbâh*, 106; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 96.

⁹⁸ Aḥmed b. Ḥanbel, 4/16-17 (Hadis No: 2107); Buḥārî, “İmân”, 30. Ayrıca bk. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 171-175.

⁹⁹ bk. Aḥmed b. Ḥanbel, 32/518 (Hadis No:19742); 19/341 (Hadis No: 12333); Buḥārî, “İlm”, 68; Buḥārî, “Cihâd”, 3038); “Edeb,” 6124, 6125; Muslim, “Cihâd ve’s-Siyer”, 1734.

¹⁰⁰ 2. Baķara 185.

¹⁰¹ 2. Baķara 286.

¹⁰² 4. Nisâ 28.

kolaylığı vurgulamakta; doğrudan hafifletme ve ruhsat konuları ile irtibatlı olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³

'Alâî, kâideyi izâh ederken meşakkatin kısımlarına değinmektedir. Meşakkatin öncelikle ikiye ayrıldığını belirten müellif, bu tasnifte meşakkatin ilk kısmının ibâdetlerin kendisinden çoğunlukla ayrılamadığı meşakkatler olduğunu belirtmektedir. Soğukta abdest veya gusül almanın, şiddetli sıcakta ve günler uzun olduğunda oruç tutmanın, yine sıcak ve soğukta namaz kılmanın meşakkatli oluşu bu kısımdadır. Meşakkatin bu kısmının ibâdetlerin düşürülmesi ya da hafifletilmesinde etkisi yoktur.¹⁰⁴ Zira aksi durum ibâdetlerin ve taatin maslahatını ortadan kaldıracaktır.¹⁰⁵ Bu bağlamda had cezalarının ikâme edilmesinde de suçlunun yakınları açısından büyük bir meşakkat olduğunu belirten 'Alâî, konu ile ilgili olarak "... Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulamaya hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın..."¹⁰⁶ âyetine dikkat çekmektedir.

'Alâî, meşakkatin ikinci kısmının, ibâdetlerin kendisinden ayrılabilmediği meşakkatler olduğunu ve bu kısmın da üç alt mertebeye ayrıldığını belirtmektedir. Birinci mertebe, canın ve organların telef olması korkusu gibi, hafifletme ve ruhsatı gerektiren meşakkatlerdir. Can ve organların mesâlih-i dinin ikâmesi için korunması, ibadetlerden dolayı fevâtından evlâdır.¹⁰⁷ İkinci mertebe, hafif meşakkatlerdir. Kişinin başında veya parmaklarında oluşan ağrılar bu kısımdadır. İbadetlerden elde edilen

¹⁰³ Kâidenin dayanakları ile ilgili olarak bk. Çelikan, *Mecelle'nin Küllî Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları*, 179-200; Alsaç, *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri*, 260-275. Ayrıca bk. Muḥammed b. Mes'ûd b. Se'ûd el-'Umeyrî el-Huzelî, *el-Ḳavâ'idu'l-fıkhîyyeti'l-kullîyyeti'l-ḥamse'l-kubrâ (ve Ba'du taṭbîkâtuhâ 'alâ muctemâ'ina'l-mu'âşır)* (Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2009), 217 vd.

¹⁰⁴ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ḳavâ'idu'l-aḥkâm*, 2/193; Şihâbuddîn Aḥmed b. İdrîs el-Ḳarâfî (öl. 684/1285), *el-Furûḳ/Envâru'l-burûḳ fi envâi'l-Furûḳ*, thk. Ḥalîl el-Manşûr (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/215-216; 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/357; Suyûṭî, *Eşbâh*, 110, 111; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104. Ayrıca bk. Algül, *İzz b. 'Abdisselâm*, 132-138.

¹⁰⁵ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ḳavâ'idu'l-aḥkâm*, 2/193; 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/357. 'Alâî, konuya dair hadisin varlığından dolayı şiddetli soğuktan korku durumunda teyemmüm edilebilmesi dışında hiçbir durumun bu kısmın dışında kalmadığını belirtmektedir. Ayrıca bk. Suyûṭî, *Eşbâh*, 111; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104.

¹⁰⁶ 24. Nûr 2. 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/358.

¹⁰⁷ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ḳavâ'idu'l-aḥkâm*, 2/194; Ḳarâfî, *Furûḳ*, 1/216; 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/359; Suyûṭî, *Eşbâh*, 110-111.

maslahatlar, bu gibi etkisi olmayan mefsedetlerin giderilmesinden daha evlâ olduğundan, bu tür meşakkatler sebebiyle hafifletme veya ruhsat gündeme gelmez.¹⁰⁸ Üçüncü mertebe, bu iki mertebe arasında kalan, hafiflik ve şiddette farklılık gösteren meşakkatlerdir. Meşakkatin bu mertebesi, yakınlığı nispetinde her iki mertebeye de dâhil edilebilir.¹⁰⁹

‘Alāī’nin kâide bağlamında ele aldığı bir diğer konu, hafifletmenin tezâhür şekilleridir. Hükümlerde hafifletme farklı şekillerde tezâhür etmektedir. Örneğin bazı özürlerde Cuma namazının düşmesi, müellif tarafından ıskat bağlamında örneklendirilmektedir.¹¹⁰ Hastalık sebebiyle namazın rükünlerini yerine getiremeyecek olan kimselerin, bunları yapabileceği şekilde yerine getirmesi tenkis bağlamında örnek olarak verilmektedir. ‘Alāī tenkis ile bağlantılı olarak tağyire de yer vermekte, tağyiri de korku durumunda namazın düzeninin bozulması ile örneklendirmektedir.¹¹¹ Hafifletme, ibâdetlerin yerine getirilmesinde meşakkat bulunduğu anda, ilgili ibâdetin rükünlerinin alternatifler ile değiştirilmesi şeklinde de tezâhür etmektedir. Örneğin ayakları yıkamak, mestler üzerine mesh ile değiştirilebilmektedir.¹¹² Bazı durumlarda da hafifletme, ibâdetlerin vaktinden önce yerine getirilebilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin sefer ve yağmur durumlarında ikindi namazı öğle namazının; yatsı namazı akşam namazının vaktine alınarak birlikte kılınabilmektedir. Yine Ramazan’da fitır sadakası ve zekât, vakitlerinden önce de verilebilmektedir.¹¹³ Hafifletmenin tehir şeklinde gerçekleşebileceğine dair ‘Alāī’nin verdiği örnek, namazların cem-i tehir ile kılınması ve hasta ya da seferde olan

¹⁰⁸ ‘İzz b. ‘Abdisselâm, *Qavā’idu’l-ahkâm*, 2/194; ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/359; Suyūti, *Eşbâh*, 111; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 103.

¹⁰⁹ ‘İzz b. ‘Abdisselâm, *Qavā’idu’l-ahkâm*, 2/194; Qarâfî, *Furûk*, 1/216; ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/359; Suyūti, *Eşbâh*, 111; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104. Ayrıca bk. ‘Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-Maḳḳarî (öl. 759/1359), *el-Qavā’id*, thk. Muhammed ed-De-radâbî (Beyrüt: Dâru İbn Ḥazm, 2014),127.

¹¹⁰ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/352.

¹¹¹ ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/353; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104. Ayrıca bk. Suyūti, *Eşbâh*, 112; Zerkeşî, *Menşür*, 12/170.

¹¹² ‘İzz b. ‘Abdisselâm, *Qavā’idu’l-ahkâm*, 2/192-193; ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/353; Suyūti, *Eşbâh*, 112; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104.

¹¹³ ‘İzz b. ‘Abdisselâm, *Qavā’idu’l-ahkâm*, 2/193; ‘Alāī, *el-Mecmū’u’l-muzehheb*, 1/353; Suyūti, *Eşbâh*, 112; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104.

kimsenin Ramazan orucunu vaktinden sonraya erteleyebilmesidir.¹¹⁴ Terhise dair verilen örnek de hades sahibi kimsenin teyemmüm ile namaz kılabilmesi, tedavi amacıyla necis olan maddelerin tüketilebilmesi gibi durumlardır.¹¹⁵

'Alâî, ruhsat konusunu, şer'î hükümle de irtibatlandırarak farklı açılardan ele almaktadır. Bu tasnife göre ilk olarak ruhsatın yapılması vacip olabilir.¹¹⁶ Zorda kalındığında leşin yenilebilmesi, boğaza takılan lokmanın giderilmesi için şarabın tüketilmesi durumlarında ruhsatı uygulamak vacip olmaktadır.¹¹⁷ Zira canın korunması azimettir. Bu durumda canın fevâtı ve haram kılınanların tenâvül edilmesi şeklinde ortaya çıkan iki mefsedetten daha hafif olan kuvvetli olanı defetmek için tercih edilmektedir.¹¹⁸ 'Alâî ruhsatın bu türünün "zarar izâle olunur" kâidesi ilgili de olduğuna ayrıca dikkat çekmektedir. Ruhsatın ikinci şekli yapılması müstehab olan ruhsatlardır.¹¹⁹ Yolculukta namazın kısaltılması, yine yolculuk veya hastalık durumlarında meşakkat söz konusu olduğunda orucun bozulabilmesi,¹²⁰ öğle namazının vaktin sonuna geciktirilebilmesi (ibrâd), evlenme talebinde bulunulan kişiye (mahtûbe) bakılabilmesi durumları ruhsatın bu kısmındadır.¹²¹ Ruhsatın üçüncü kısmı terk edilmesi yapılmasından efdal olanlardır.¹²² Mestler üzerine mesh etmek, namazların

¹¹⁴ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-aḥkâm*, 2/193; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/353; Suyûtî, *Eşbâh*, 112; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104.

¹¹⁵ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-aḥkâm*, 2/193; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/353; Suyûtî, *Eşbâh*, 112; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 104.

¹¹⁶ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354. Vâcip için ayrıca bk. Şeybe, *el-Kavâ'idu'l-uşûliyye*, 120 vd.

¹¹⁷ İbnu'l-Vekîl, *Eşbâh*, 174; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354; Zerkeşî, *Mensûr*, 2/164; İbnu'l-Mulaḳḳın, *Eşbâh*, 1/266; Suyûtî, *Eşbâh*, 112; Şa'rânî, *Maḳâsîd*, s. 225-226; el-İmâm Rabbânî 'Abdulvehhâb b. Aḥmed eş-Şa'rânî (öl. 973/1565), *Muḥtaşaru Kavâ'idü'l-Zerkeşî*, thk. Yûsuf Rıdvân el-Lekûd ('Ammân: Dâru'l-Fetâ, 2016), 173-174.

¹¹⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354.

¹¹⁹ İbnu'l-Vekîl, *Eşbâh*, 174; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354; İbnu'l-Mulaḳḳın, *Eşbâh*, 1/267.

¹²⁰ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354. Ayrıca bk. Şa'rânî, *Maḳâsîd*, 458; Şa'rânî, *Muḥtaşar*, 370.

¹²¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/354; İbnu'l-Mulaḳḳın, *Eşbâh*, 1/267; Suyûtî, *Eşbâh*, 112.

¹²² İbnu'l-Vekîl, *Eşbâh*, 175; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/355; Zerkeşî, *Mensûr*, 2/166; İbnu'l-Mulaḳḳın, *Eşbâh*, 1/267; Suyûtî, *Eşbâh*, 112; Şa'rânî, *Maḳâsîd*, 227; Şa'rânî, *Muḥtaşar*, 174.

birleştirilmesi, kişinin kendisine zarar vermeyecek olan bir durumda orucunu bozması durumları böyledir.¹²³

Ruhsat ve hafifletmelerin tamamının bu kâideden çıktığını belirten 'Alāi, ruhsatları aşağıda aktaracağımız şekilde ibâdât, münâkehât ve muâmelât şeklinde tasnif ederek açıklamalarını ayrıntılandırmaktadır.¹²⁴

**İbâdetlerle İlgili Ruhsatlar*: 'Alāi ibâdetler ile ilgili ruhsatlar bağlamında, dokuz hafifletme sebebine değinmektedir.

-*Sefer*: 'Alāi seferin, sekiz ruhsata sebep olduğunu Nevevî'den aktarmaktadır. Bu tasnife göre seferin sebep olduğu üç durum uzun sefere mahsus olan namazların kısaltılması,¹²⁵ Ramazan ayında oruç tutulmaması ve mestler üzerine mesh etmektir.¹²⁶ 'Alāi'nin aktardığı diğer iki durum, uzun sefere mahsus olmayan Cuma namazının terk edilmesi ve ıztırar durumunda meyte yenmesidir.¹²⁷ 'Alāi, hakkında ihtilâf edildiğini belirttiği üç duruma daha yer vermektedir. Bu durumlar namazların birleştirilmesi, hayvan üzerindeyken nafil namaz kılınması, farzın teyemmüm ile düşmesidir.¹²⁸ Müellif, ayrıca Gazâlî tarafından eklendiğini belirttiği¹²⁹ dokuzuncu bir meseleye de değinmektedir.¹³⁰ Dokuzuncu duruma göre,

¹²³ 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/355; Zerkeşî, *Mensūr*, 2/166-167; İbnu'l-Mulaqqın, *Eşbâh*, 1/267; İbn Hâşimü'd-Dehşe, 95; Suyûtî, *Eşbâh*, 112; Şa'rânî, *Maķāşid*, 227; Şa'rânî, *Muhtaşar*, 174.

¹²⁴ bk. 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/346, 365, 357, 369, 370; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97-102.

¹²⁵ 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/348. Seferde namazları kısaltılmasının azîmet olduğuna dair bk. İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97.

¹²⁶ 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/348. Seferin Cuma namazının düşmesinde ruhsat olup olmadığı hakkında Mâlikîler'in farklı yaklaşımları için bk. Maķķarî, *Ķavā'id*, 186.

¹²⁷ Ebū Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Ķazâlî (öl. 505/1111), *Kitābu'l-Vecîz fi fıķhi mezhebi'l-İmām eş-Şâfi'î* (Beyrüt: Dāru'l-Ma'rife, 1979), 1/60.

¹²⁸ Ķazâlî, *Vecîz*, 1/60-61; İbnu'l-Vekîl, *Eşbâh*, 173 vd.; İbnu'l-Ķayyim, *İ'lāmu'l-muvaķķi'in*, 2/130-131; 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/348; Zerkeşî, *Mensūr*, 2/173-174; İbnu'l-Mulaqqın, *Eşbâh*, 1/264-265; Hışnî, *Kitābu'l-Ķavā'id*, 1/311-312; Suyûtî, *Eşbâh*, 107; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97; Muḥammed b. Aḥmed b. 'Abdilazîz b. 'Alî el-Futūḥî el-Ĥanbelî İbnu'n-Neccâr (öl. 972/1564), *Şerḥu'l-Kevebi'l-munîr el-musemmâ bi Muhtaşari't-Taḥrîr ev el-Muhteber el-Mubtekir Şerḥu'l-Muhtaşar fi uşûli'l-fıķh*, thk. Muḥammed ez-Zuḥaylî, Neziḥ Ḥammâd (Mekketu'l-Mukarreme: Câmî'atu Ummi'l-Ķurâ, 1413), 4/447.

¹²⁹ Ķazâlî, *Vecîz*, 2/39; İbnu'l-Vekîl, *Eşbâh*, 173.

¹³⁰ 'Alāi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 1/348; Hışnî, *Kitābu'l-Ķavā'id*, 1/312; Suyûtî, *Eşbâh*, 107.

bir erkeğin birden fazla karısı olması durumunda, sefere çıkacağında kendisi ile gidecek olan karısını kura çekerek belirleyebilir.¹³¹

-*Maraz*: 'Alâî, maraz bağlamında suyu kullanmanın meşakkatli olması ya da suyun kişiye zarar verme ihtimali söz konusu olduğunda teyemmüm edebilmesini,¹³² namazın kişinin durumuna göre oturarak, uzanarak ya da îmâ ile kılınabilmesini,¹³³ namazların birleştirilmesini,¹³⁴ Ramazan'da oruç tutulmaması,¹³⁵ hacca şeytan taşlamada niyâbet, hamr ve necis maddeler ile tedavi¹³⁶ durumlarını örnek olarak vermektedir.¹³⁷

-*İkrâh*: 'Alâî ikrâh konusuna ibâdetler bağlamında temas etmekle birlikte bu konunun yalnızca ibadetlere mahsus olmadığını kendisi de belirtmektedir.¹³⁸ İkrâhın kişinin tasarruflarına etkisi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin, kişinin oruç tutarken, orucunu bozmaya zorlanması durumunda orucun bâtil olup olmayacağı konusu, hakkında ihtilâf bulunan meselelerdendir.¹³⁹ Namaz kılan bir kimsenin, namazda konuşmaya zorlanması durumu da ikrâha örnektir. Bu durum nadir olduğundan, kişinin namazı bozulacaktır.¹⁴⁰ 'Alâî, bu gibi durumlarda ikrâhın etkisinin, kişiden günahı düşürme noktasında olacağını belirtmektedir.¹⁴¹

-*Nisyân*: 'Alâî, nisyân ve sehvi birlikte ele almakta bazı konularda cehlin de özür olduğunu söylemektedir.¹⁴²

-*Usr ve Umûmu'l-Belvâ*: 'Alâî, umûmu'l-belvâyı da bu bağlamda zikretmekte hafif necâset bulaşmış elbise ile namaz kılmak örneğinde olduğu

¹³¹ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/348; Zerkeşî, *Mensûr*, 2/173; İbnu'l-Mulaqqın, *Eşbâh*, 1/265; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/312; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97.

¹³² 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-munîr*, 4/446.

¹³³ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-munîr*, 4/447.

¹³⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; Suyûfî, *Eşbâh*, 106.

¹³⁵ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97.

¹³⁶ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; Suyûfî, *Eşbâh*, 108.

¹³⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/349-350; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/314; Suyûfî, *Eşbâh*, s. 107-108; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97; Şa'rânî, *Muhtaşar*, 467; Şa'rânî, *Maķāşid*, 454.

¹³⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/351; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/315.

¹³⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/350.

¹⁴⁰ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/350; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/315.

¹⁴¹ 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/351.

¹⁴² 'Alâî, *el-Mecmû'ü'l-muzehheb*, 1/352.

gibi pek çok durumun bu konu ile irtibatlandırılabilceğine dikkat çekmektedir.¹⁴³

Muâmelatta Hafifletme: Muâmelât konularında da meşakkati kolaylaştırmak için hafifletmenin gündeme geldiğini belirten ‘Alâi, bu bağlamda akitlerde garârın nehyedilmiş olmasını; akdin tarafları için ortaya çıkabilecek zorluk ve pişmanlığın önlenmesi için akit meclisinde muhayyerliğin meşru kılınmasını; aslen ma’dûmun akde konu olduğu akitlerin umumî hâcet dolayısıyla meşru kabul edilmesini; icâre, karz, havâle, şirket, vekâlet ve selem akitlerinin câiz olmasını bu bağlamda örnek vermektedir.¹⁴⁴

Münâkehatta Hafifletme: ‘Alâi, münâkehatta hafifletme bağlamında eşler arasında nefret oluşması durumunda talâkın; erkeğin talâktan imtinâ etmesi durumunda hul’un meşru kılınmış olmasını; iddet süresi içerisinde ric’âtin mümkün olmasını bu bağlamda örnek olarak zikretmektedir.¹⁴⁵

Zihâr ve Yeminler Konusunda Hafifletme: ‘Alâi’ye göre kişinin yemin ettiğinde ya da zihârda bulunduğu pişman olması durumunda kefâretlerin meşru kılınmış olması, bu bağlamda hafifletmedir.¹⁴⁶

Köleler Konusunda Hafifletme: ‘Alâi, hac ve Cuma namazının kölelerden düşmüş olmasını; kölenin hürriyete ulaşmasına imkân sağlayan kitâbe akdinin meşru kılınmasını köleler açısından hafifletici durumlara örnek olarak zikretmektedir.¹⁴⁷

Kısâs Hakkında Hafifletme: ‘Alâi, “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey başılsanıza artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.”¹⁴⁸ âyeti gereği, kısâs

¹⁴³ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/352; Hışnî, *Kitâbu’l-Ğavâ’id*, 1/317; Suyûti, *Eşbâh*, 108; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 97. Ayrıca bk. İbnu’l-Ğayyim, *İ’lâmu’l-muvağğî’in*, 2/130; Zerkeşi, *Mensûr*, 12/170; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 99; Şa’rânî, *Muhtaşar*, 366; Şa’rânî, *Mağâşid*, 454.

¹⁴⁴ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/365-366; Hışnî, *Kitâbu’l-Ğavâ’id*, 1/323-325.

¹⁴⁵ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/367; Hışnî, *Kitâbu’l-Ğavâ’id*, 1/325; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 101.

¹⁴⁶ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/368; Hışnî, *Kitâbu’l-Ğavâ’id*, 1/326; Suyûti, *Eşbâh*, 109.

¹⁴⁷ ‘Alâi, *el-Mecmû’u’l-muzehheb*, 1/368; Hışnî, *Kitâbu’l-Ğavâ’id*, 1/326; Suyûti, *Eşbâh*, 110.

¹⁴⁸ 2. Bakara 178.

konusunda kısâs ve diyet seçenekleri arasında muhayyerlik hakkı bulunmasını her iki taraf açısından da hafifletici bir durum olarak zikretmektedir. Zira kısâs konusunda Hz. İsa'nın şeriatında yalnız diyet, Hz. Mûsa'nın şeriatında yalnız kısâs söz konusuyken Allah, Hz. Peygamber'in ümmeti için muhayyerlik hakkı tanımış ve ikisinden birinin bağlayıcı olması hâlinde ortaya çıkan meşakkati kaldırmıştır.¹⁴⁹

Müctehitler İçin Kolaylaştırma: 'Alâî, müctehidin ictihâdında hatâ ettiği günde günahının kendisinden düşmesini, ictihâd ederken yakîne ulaşmak zor olabileceğinden her konuda yakîn ile amel etmek zorunda olmayıp zan ile yetinebilmesini müctehidler açısından kolaylaştırıcı hükümler olarak zikretmektedir.¹⁵⁰

Kâidenin istisnalarına baktığımızda, 'Alâî'nin had cezalarının uygulanışını bu kâidenin dışında değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Zira had cezaları uygulandığı kişi açısından meşakkat içeriyor olmakla birlikte, esasında daha büyük mefsedetleri önlemeye yöneliktir. Ayrıca had cezaları, cezayı uygulayacak kişi açısından da zorluk içermektedir.¹⁵¹ Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de¹⁵² zinâ cezası ile ilgili olarak, ceza uygulanacak kimselelere karşı yumuşaklık gösterilmemesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu tür zorlukların varlığı, kâide kapsamında hafifletme gereksesi olarak gündeme gelmemektedir.

5. "eđ-đararu muzâl/الضرر مزال"

'Alâî, daha çok "eđ-đararu yuzâl/الضرر يزال"¹⁵³ olarak bilinen kâideye "eđ-đarar muzâl/الضرر مزال"¹⁵⁴ sîğası ile yer vermekte ve kâidenin dayanağının Hz. Peygamber'in "Zarar ve zarar ile mukâbele yoktur."¹⁵⁵ hadisi

¹⁴⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/369; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/326; Suyûti, *Eşbâh*, 110.

¹⁵⁰ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 1/370; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/327; Suyûti, *Eşbâh*, 110; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 102.

¹⁵¹ Algül, *İzz b. Abdisselâm*, 135.

¹⁵² 24. Nûr 2.

¹⁵³ Kâide *Mecelle'*de "zarar izâle olunur" şeklinde 20. kâide olarak yer almaktadır. Ali Haydar Efendi, *Düerü'l-Hükkâm*, 1/75.

¹⁵⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/375; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/333. Kâide ile ilgili olarak ayrıca bk. Zerka, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 179-183; Sedlân, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyyeti'l-kubrâ*; 493 vd.; Şubeyr, *el-Kavâ'idü'l-kulliyye*, 163-186; Şa'bân, *el-Kavâ'id ve'd-davâbi'u'l-fıkhiyye*, 123 vd.; Derdür, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 346-349.

¹⁵⁵ Mâlik, *Muvatta'* (Yahyâ b. Yahyâ rivâyeti) "Akđiye", 1503.

olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁶ Müellif bu hadisi, hadisin fıkhn etrafında şekillendiği beş hadisten biri olarak değerlendirildiği rivâyet bağlamında aktarmaktadır.¹⁵⁷

'Alâi, fıkhn pek çok bâbının bu kâide üzerine binâ edildiğini belirtmekte ve fıkhn farklı bâblarına dair çok sayıda örnek aktarmaktadır.¹⁵⁸ Örneğin alışverişte esas olan müşterinin ayıpsız bir mal istemesi olduğundan, malda bir ayıp bulunması durumunda müşterinin ayıptan kaynaklanan zararının giderilmesi, malın ayıp sebebiyle reddi ile mümkündür.¹⁵⁹ Küçükler ve sefih kimseler hakkında hacrin varlığı, onların mallarının zâyi olması zararını önleyecektir.¹⁶⁰ Bir malda ortak olan kimsenin şuf'a hakkının bulunması, ortaklık bozulduğunda meydana gelebilecek zararı önlemek için meşru kılınmıştır.¹⁶¹ Gâsıbın en yüksek derece kıymetle tazmin sorumluluğunun bulunması, başkasına ait olan mallara yönelik tecavüzleri önleyecektir.¹⁶² Nefse ve organlara yönelik olarak kısâs düzenlemesinin varlığı da yine aynı amaca matuftur.¹⁶³ 'Alâi, had cezalarının zarar ile ilişkisine zarûriyyâtın korunmasını izah ederek açıklık getirmektedir. Kısacası zinâ neseplerin karışması, hırsızlık ve hirâbe başkasının malının alınması, kazif kişinin şerefine yönelik saygısızlık mefsedetinin defi için konmuştur. Şûrb de aklın kullanılamaması hâlinde tüm bu mefsedetlerin meydana gelmesinin önlenmesi için konmuştur. 'Alâi mürtedin katlini de

¹⁵⁶ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/375. Kâidenin dayanakları ile ilgili olarak bk. Çelikan, *Mecelle'nin Küllî Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları*, 205-228; Alsaç, *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri* 299-314.

¹⁵⁷ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/376; Ebu'l-Hasen 'Alâuddîn 'Alî b. Suleymân el-Ĥanbelî el-Merdâvî (öl. 885/1480), *et-Taĥbîr Şerĥu't-Taĥrîr fî uşûli'l-fıkhi'l-Ĥanbelî*, thk. 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh el-Cibrîn, 'Aved b. Muĥammed b. Ķarnî, Aĥmed b. Muĥammed es-Serrâh (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2000), 8/3839-3840.

¹⁵⁸ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/377; Ĥişnî, *Kitâbu'l-Ķavâ'id*, 1/334; Suyûtî, *Eşbâh*, 114; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 106.

¹⁵⁹ Ķazâlî, *Vecîz*, 1/142; 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/377.

¹⁶⁰ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/378.

¹⁶¹ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/378; Ĥişnî, *Kitâbu'l-Ķavâ'id*, 1/335; Guzelhişârî, *Şerĥu Menâfi'u'd-deĶâik*, 322.

¹⁶² Ķazâlî, *Vecîz*, 1/142; 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/378; Ĥişnî, *Kitâbu'l-Ķavâ'id*, 1/335.

¹⁶³ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/378.

had cezaları bağlamında zikretmekte ve bütün bu değerlerin, “*tüm milletlerde korunması gözetilen zarûriyyâtan*” olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁴

İmam ve kâdıların atanması, hak edene hakkının verilmesi ve zayıfların zulme uğramalarının önlenmesi açısından kâide ile irtibatlıdır.¹⁶⁵ Müşriklerin katli ile İslâm'a saldırıların engellenmesi sağlanmaktadır.¹⁶⁶ Bâğilerin katli ile Müslümanlara yönelik mefsedetler engellenmektedir.¹⁶⁷ Davâlar ile ilgili düzenlemelerle, haklara yönelik saldırılar önlenmektedir.¹⁶⁸ Kısım hakkındaki düzenlemelerle ortaklar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklardan doğacak zararının önlenmesi sağlanmaktadır.¹⁶⁹ 'Alâî ibadetlerle ilgili olarak zengin kimselerin zekatla mükellef olmalarını da fakirlerin ihtiyaçları sebebiyle uğrayacakları zararı önlemek bağlamında kâideye örnek olarak zikretmektedir.¹⁷⁰

'Alâî, kâidenin, fıkın yarıya yakın hatta daha fazla meselesi ile irtibatlı olduğunu ve bütün bu meselelerde “*maslahatların temini*”, “*mefsedetin defi*” veya “*büyük mefsedetin defi için iki mefsedetten hafif olanı almak*” anlamının bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷¹ Bu bağlamda 'Alâî'nin maslahat ve mefsedet içermesi açısından fiilleri tasnif ederken İzz b. 'Abdisselâm'ın tasnifinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu tasnife göre ilk olarak fiilde maslahat bulunup mefsedet bulunmadığında, maslahatın temini doğrudan gündeme gelmektedir. İkinci olarak fiilin birden fazla maslahat içermesi durumunda, imkân dâhilinde bütün maslahatlara ulaşılmaya çalışılır, buna imkân olmadığında büyük olan maslahat öncelenir. Üçüncü olarak fiilin farklı derecelerde mefsedet içermesi durumunda yapılması gereken hafif olan mefsedeti tercih ederek büyük olan mefsedetini

¹⁶⁴ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/378-379; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/335-336.

¹⁶⁵ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/338; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik*, 323; Kırkâğâcî, *Şerhu Hâtimeti Kitâbi Mecâmi'u'l-hakâik*, 165; Mes'ûd Efendi, *Mirât*, 17.

¹⁶⁶ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381; Kırkâğâcî, *Şerhu Hâtimeti Kitâbi Mecâmi'u'l-hakâik*, 165; Mes'ûd Efendi, *Mirât*, 17.

¹⁶⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik* 323; Kırkâğâcî, *Şerhu Hâtimeti Kitâbi Mecâmi'u'l-hakâik*, 165; Mes'ûd Efendi, *Mirât*, 17.

¹⁶⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/338.

¹⁶⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/338; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik* 322.

¹⁷⁰ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/381-382.

¹⁷¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/382; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/346.

defedilmesini sağlamaktır.¹⁷² Örneğin bir kimse boğazında lokma kalması sebebiyle boğulmak üzereyken bu durumu hamırdan başka bir şeyi kullanarak gideremeyecek olduğunda, canın fevâtından ortaya çıkacak olan mefsedet, hamr kullanımından dolayı ortaya çıkacak olan mefsedetten daha büyük olduğundan hamrı kullanır. Bu durumda hafif olan mefsedet, kuvvetli olan mefsedeti defetmek için tercih edilir.¹⁷³ Yine bir kimsenin ıztırar durumunda meyte yemek ve başkasının malını kullanmak olmak üzere iki seçeneği olduğunda, leş yemek başkasının malını kullanmaktan daha büyük bir mefsedet olduğundan, sonrasında tazmin mükellefiyeti bulunmakla birlikte, başkasının malını kullanma mefsedeti tercih edilir.¹⁷⁴ 'Alâī, bu mesele bağlamında ikrâha da değinmektedir. Buna göre bir kimseyi öldürmeye zorlanan kişinin zorlandığı şeyi yapmayarak sabretmesinden doğacak mefsedet, haksız yere bir başkasının öldürülmesinden doğacak mefsedetten daha hafif olduğundan, tercih edilir.¹⁷⁵ Dördüncü olarak fiilde bulunan mefsedetler eşit derecede olduğunda ise bazı durumlarda kişi iki mefsedet arasında muhayyerken bazı durumlarda tevakkuf etmelidir.¹⁷⁶

Fiiller bazen de hem maslahat hem mefsedet içerir.¹⁷⁷ Bu durumda mefsedetlin defedilip maslahatın teminine imkân olduğunda, yapılır. Buna imkân bulunmadığında mefsedet, maslahattan büyük olduğunda mefsedetlin defedilmesi öncelenir. 'Alâī bu alternatifte gerekçe olarak "*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür.*"¹⁷⁸ âyetini göstermektedir.¹⁷⁹ Fiilde maslahat mefsedetten büyük olduğunda maslahatın temin edilmesi öncelenir.¹⁸⁰ Örneğin hırsızın elinin kesilmesi hırsız açısından mefsedettir.

¹⁷² 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/382.

¹⁷³ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/382. Bu çeşit "*İki fesâd teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a'zamını çaresine bakılır*" kâidesinden de kastedilendir.

¹⁷⁴ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/382.

¹⁷⁵ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/383.

¹⁷⁶ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/385.

¹⁷⁷ İzz b. 'Abdisselâm, *Qavâ'idu'l-aḥkâm*, 1/74 vd.; 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/388.

¹⁷⁸ 2. Baqara 219.

¹⁷⁹ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/388; Hısnî, *Kitâbu'l-Qavâ'id*, 1/354.

¹⁸⁰ 'Alâī, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/388; Hısnî, *Kitâbu'l-Qavâ'id*, 1/354 vd.

Ancak bu durumda malın hırsızlardan korunması maslahatı, bu mefsedetden büyük olduğundan tercih edilir.¹⁸¹ Yine bir özür sebebiyle namazın, bazı şartları eksik olarak yerine getirilmesi de bu duruma örnektir. Çünkü namazın yerine getirilmesi maslahatı, bazı şartlarının özür sebebiyle eksik olma mefsedetinden daha kuvvetlidir.¹⁸² Fiilde maslahat ve mefsedetın birbirine eşit olması durumunda kişinin bazen muhayyerlik hakkı bulunmakta bazen de tevakkuf etmesi gerekmektedir.¹⁸³ Örneğin, küfür kelimesini kullanmak haram bir mefsedet olmakla birlikte, kişinin canını koruması, kalbi mutmain olmak kaydıyla küfür kelimesini kullanma mefsedetinden büyük bir maslahattır.¹⁸⁴ Güneşte ısınmış suyun abdest için kullanılması da esasında mefsedetdir. Ancak bu durumda abdest maslahatının temini, bu mefsedetın definden kuvvetli olduğundan, öncelenir.¹⁸⁵

'Alâî, kendisi ile özel mana kastedilmiş olan on beş meselenin bu kâideden istisna edildiğini belirtmektedir. 'Alâî'nin kâidenin istisnası olarak ele aldığı meseleler kendisinin de ifade ettiği üzere ya özel bir mana içermekte ya da kuvvetli olan mefsedetın defedilmesi için hafif olan mefsedetın irtikâbı anlamını taşımaktadır.¹⁸⁶ Örneğin yukarıda aktardığımız uygulandığı kişi açısından zarar içeren had cezalarının giderilecek türden zarar kapsamında olmadıklarını, "*meşakkat teysîri celbeder*" kâidesinde de ifade ettiğimiz üzere, bu bağlamda değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Zira cezaların uygulanması, suç işleyen kişi açısından bir zarar içeriyor olmakla beraber, cezalar daha büyük ve genel zararları önlemek için konmuştur.¹⁸⁷

¹⁸¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/389.

¹⁸² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/389.

¹⁸³ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/388; Hısnî, *Kitâbu'l-Ķavâ'id*, 1/356.

¹⁸⁴ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ķavâ'idu'l-aĥkâm*, 1/75.

¹⁸⁵ 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ķavâ'idu'l-aĥkâm*, 1/75. Örnekler için ayrıca bk. 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ķavâ'idu'l-aĥkâm*, 1/75-91; 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/388-399.

¹⁸⁶ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/389-399.

¹⁸⁷ Huzelî, *el-Ķavâ'idu'l-fıkhıyye*, 330.

6. "i'tibâru'l-âde ve'r-rucû' ileyhâ/إعتبار العادة و الرجوع إليها"

Daha çok "el-âde muhakkeme/محكمة العادة"¹⁸⁸ sîğası ile bilinen kâide 'Alâi tarafından "i'tibâru'l-âde ve'r-rucû' ileyhâ" şeklinde aktarılmaktadır.¹⁸⁹ 'Alâi bu kâidenin de pek çok fikhî meseleye teşmil edilebilir olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰

'Alâi, ilgili kâidenin dayanağı olarak diğer kâidelerde zikrettiğinden daha fazla âyet ve hadise yer vermektedir. 'Alâi'nin kâide için dayanak olarak gösterdiği¹⁹¹ ilk hadis "Müminlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir. Müminlerin çirkin gördükleri şey Allah katında da çirkindir."¹⁹² hadisidir. 'Alâi, "araştırmalarına rağmen bu rivâyetin merfû aslını ya da zayıf bile olsa herhangi bir isnâdını bulamadığını" söylemekte ve rivâyetin "'Abdullah b. Mes'ûd'a ait mevokûf bir söz" olduğunu belirtmektedir.¹⁹³ 'Alâi'nin muhad-dis olarak da bilindiği hatırlandığında bu açıklamalarının ayrıca önemli olduğu ortadadır. 'Alâi'nin bu değerlendirmelerinin diğer kavâid eserlerinde de karşılık bulduğu görülmektedir.¹⁹⁴

'Alâi, yukarıdaki rivâyetin akabinde kâideye dayanak olarak "An-dolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiş-tik."¹⁹⁵ âyetini göstermekte ve bu âyetin "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber!

¹⁸⁸ Kâide Mecelle'de "âdet muhakkemdir" şeklinde 36. kâide olarak yer almaktadır. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 1/92.

¹⁸⁹ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/399. Ayrıca bk. İbn Hâţibu'd-Dehş, *Muhtaşar*, 252, 371. Kâide ile ilgili olarak ayrıca bk. Zerka, *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fikhîyye*, 219-22; Sedlân, *el-Kavâ'idu'l-fikhîyyeti'l-kubrâ*; 325 vd.; Şa'bân, *el-Kavâ'id ve'd-davâbitu'l-fikhîyye*, 185 vd.; Şubeyr, *el-Kavâ'idu'l-kullîyye*, 229-268; Dêrdür, *el-Kavâ'idu'l-fikhîyye*, 401 vd.

¹⁹⁰ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/405. Ayrıca bk. Huzeli, *el-Kavâ'idu'l-fikhîyye*, 409-424.

¹⁹¹ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/399-400. Ayrıca bk. Suyûti, *Eşbâh*, 121; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 115; Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik*, 324; Mes'ûd Efendi, *Mirât*, 21. Kâidenin dayanakları ile ilgili olarak bk. Çelikan, *Mecelle'nin Küllî Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları*, 269-290; Alsaç, *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri* 354-371.

¹⁹² Mâlik, *Muvatta'* (Şeybânî Rivâyeti), 91 (Hadis No: 241); Aşmed b. Hânel, 6/84 (Hadis No: 3600) 1/379.

¹⁹³ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/400.

¹⁹⁴ Suyûti, *Eşbâh*, 121; İbn Nuceym, *Eşbâh*, 115. Rivâyetin değerlendirmesi için bk. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 162.

¹⁹⁵ 13. Ra'd 38.

Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor..."¹⁹⁶ âyetine cevap niteliğinde olduğunu söylemektedir. 'Alâî, âyette Allah'ın önceki peygamberlerin âdetleri hakkında bilgi verdiğini, bunun da âdete itibarı gerektirdiğini belirtmektedir.¹⁹⁷

'Alâî'nin kâidenin delili olarak gösterdiği bir diğer âyet "Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."¹⁹⁸ âyetidir. Allah'ın bu âyette bahsi geçen zamanlarda kişiler müsait olmayabileceklerinden, âdet olduğu üzere izin istenmesini emrettiğini belirten 'Alâî, âyetin âdetler üzere hüküm binâ ettiğine dikkat çekmektedir.¹⁹⁹

'Alâî'nin kâide bağlamında ele aldığı hadislerden bir diğeri "Her kim bizden olmayan bir iş yaparsa, o reddedilir."²⁰⁰ hadisidir. 'Alâî bütün meselelerin ve asıllarının bu hadisle irtibatının mümkün olduğunu, bu hadisin şer'î asıllardan bir asıl olduğunu söylemektedir.²⁰¹ Eserde kâideye dayanak olarak gösterilen bir diğer hadis²⁰² "Ölçekte esas olan Medinelilerin ölçüğü, tartıda esas olan da Mekkelilerin tartısıdır."²⁰³ hadisidir. Hadise göre Medine ehlinin tecrübesi hurma ve ziraat konusundadır ve onlar keylin miktarı hakkında âdetlerine itibar etmektedir. Mekke ehlinin tecrübesi de ticâret konularındadır ve onlar da vezn hakkında âdetlerine itibar etmektedir.²⁰⁴

Hz. Peygamber'in: "Malı olan malına gündüz; hayvanı olan hayvanına gece sahip çıksın."²⁰⁵ hadisi de müellif tarafından kâideye dayanak olarak

¹⁹⁶ 25. Furkan 7.

¹⁹⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/401.

¹⁹⁸ 24. Nûr 58-59.

¹⁹⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/401.

²⁰⁰ Muslim, "Akdîye", 1718.

²⁰¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/403.

²⁰² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/403.

²⁰³ Ebû Dâvûd, "Buyû", 3340.

²⁰⁴ İbnu'l-Mulakkın, *Eşbâh*, 1/308; Hısnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/357.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, "Buyû", 3569.

gösterilmektedir.²⁰⁶ Bu hadis, sahip olduğu hayvan, bir kimsenin bahçesini bozduğunda hayvanın sahibi açısından ortaya çıkacak olan tazmin sorumluluğu ile bağlantılı olarak hükümlerde âdetlere itibar edilmesi gerektiğine dair delildir. Hadise göre Hz. Peygamber, bu durumda ortaya çıkacak olan tazmin sorumluluğunu, âdetin câri olduğu şekilde belirlemiştir.²⁰⁷ İnsanların âdeti üzere hayvanların gecelemeleri için gözlem altında tutulmaları gerekmekte, bahçe sahiplerinin de malları için çoğunlukla gündüz bulunmaları gerekmektedir.²⁰⁸

'Alâi, kâide için dayanak olan âyet ve hadisleri sıralayıp hepsi ile ilgili kısa açıklamalarda bulunduktan sonra konuya dair genel bir değerlendirme yapmaktadır. Bütün bu delillerin tamamıyla âdete itibar ve şer'î hükümlerin âdetler üzerine binâ edildiği konusunda kesinlik ifade ettiklerini söyleyen 'Alâi, sayılamayacak kadar çok fikhî meselenin bu kâide üzerine bina edildiğini belirtmektedir. İmam Şâfi'nin de âdetlere itibar ettiğinin altını özellikle çizen müellif, en erken hayız yaşı, bulûğ yaşı, hayızın en az ve en çoğu, iki hayız arasındaki temizlik süresi, nifasın en azı ve en çoğu, hamileliğin en uzun süresi, misafirin hazırlanan sofradan yemesi, hamamlara girme gibi pek çok konuyu âdetlere itibar edilen konulara örnek olarak göstermektedir. Zira sayılan bütün bu konular, insanların mer'î âdetlerini dikkate alarak hüküm bina ettikleri konulardır.²⁰⁹

'Alâi, örfün umumu tahsis, mutlakı da takyîd ettiğini de ayrıca örneklendirmektedir. Örneğin nikâhta iznin, kefâet ve mehr-i misle hamledeceğini, zira nikâhta izinde akla ilk gelenin bu durumlar olduğunu söylemektedir.²¹⁰ Yine mutlak beyde vekâlet konusunda da benzer bir durum bulunmaktadır. Bu durumda vekâlet misl-i semen ve beldede yaygın olan

²⁰⁶ 'Alâi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/403-404.

²⁰⁷ Merdāvi, *et-Taḥbīr*, 8/3856-3857; İbnu'n-Neccār, *Şerḥu'l-Kevkebi'l-munīr*, 4/452.

²⁰⁸ 'Alâi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/405; Hısnî, *Kitābu'l-Ḳavā'id*, 1/359.

²⁰⁹ 'Alâi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/405-409; Suyūṭi, *Eşbāh*, 121.

²¹⁰ 'Alâi, *el-Mecmū'u'l-muzehheb*, 2/410-412. 'İzz b. 'Abdisselâm da "şerefli, faziletli ve zengin bir kimsenin kızını evlendirme noktasında vekâlet vermesi durumunda vekâlet verilen kimsenin yarım dirhem karşılığında o kızı fâsik ve görünüşü yaratılıştan çirkin bir köle ile evlendirmesinin lafızdan muraâ edilen olmadığının belli olduğuna" dikkat çekmektedir. 'İzz b. 'Abdisselâm, *Ḳavā'idu'l-aḥkām*, 2/281.

para birimi ile kayıtlıdır. Zira gâlip olan âdet, sarîh lafız menzilesindedir.²¹¹

Örfe itibar konusunda müellifin dikkat çektiği diğer bir diğer konu yeminlerdir.²¹² Örneğin bir kimsenin baş yemeyeceğine yemin etmesi²¹³ durumunda örf, bu ifadede geçen baş lafzını, mutad olarak yemek için alınan başa tahsis eder.²¹⁴ Yine et yemeyeceğine dair yemin eden bir kimsenin, Allah balığı et olarak vasıflandırmış olmasına rağmen, balık yemesi durumunda yemini bozulmuş olmayacaktır.²¹⁵ Bu mesele *isti'mâlu'n-nâs hucjetun yecibu 'amelu bihâ* kâidesi bağlamında da karşımıza çıkmakta ve özellikle yeminler konusunda örf ve şer' çatışmasında örfün önceleneceği ifade edilmektedir.²¹⁶

'Alâî, Şâfi'i mezhebinde zâhir olan duruma göre iki meselenin kâideden istisna edildiğini aktarmaktadır. Birinci meseleye göre zanaatkârlar, istisnâ' akdini ücreti aralarındaki âdete göre belirleyerek gerçekleştirir. İmam Şâfi'î, akitte tarafların aralarında herhangi bir ücret kararlaştırmaları durumunda, zanaatkârların hak sahibi olamayacakları görüşündedir. Örneğin bir kimsenin terziye dikmesi için bir kumaş vermesi durumunda, aralarında şart koşulmadığı takdirde, herhangi bir şey hak edilmiş olmaz.²¹⁷ Bununla beraber, bu durumda herhangi bir ücretin gerekip gerekmeyeceği, âdet olan ücretin mi yoksa ecr-i mislin mi gerekeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır.²¹⁸ Kâidenin dışında kalan ikinci durum, İmam Şâfi'î'ye göre hakkında âdet olsa bile bey' bi'l-mu'atânın (fiilî mübâdele) geçersiz oluşudur. Ancak bu konuda da yine Şâfi'î mezhebi içinde ihtilaf bulunmaktadır.²¹⁹ 'Alâî aktardığımız bu iki meselenin altını özellikle çizdikten sonra, örf ve âdet ile ilgili bazı meselelere daha yer

²¹¹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/410.

²¹² 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/412.

²¹³ Qarâfi, *Furûk*, 1/319-320; İbnu'l-Qayyim, *İ'lâmu'l-muvaqqi'in*, 3/50.

²¹⁴ bk. 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/412; Hışnî, *Kitâbu'l-Kavâ'id*, 1/366.

²¹⁵ Suyûtî, *Eşbâh*, 124. Kırkağâcî bu bağlamda "el-eymân mebnîyyetun 'ale'l-'urf" şeklinde bir kâideye yer vermektedir. Kırkağâcî, *Şerhu Hâtîmeti Kitâbi Mecâmi'u'l-ḥakâik*, 76.

²¹⁶ Guzelhişârî, *Şerhu Menâfi'u'd-dekâik*, 309; Ezherî, *Şerhu Kavâ'idi'l-Hâdimî*, 36.

²¹⁷ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/414.

²¹⁸ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/414-415. Ayrıca bk. Ayrıca bk. Zuhaylî, *el-Kavâ'idu'l-fikhiyye*, 276-278.

²¹⁹ 'Alâî, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/416 vd.

vermekte ve fikhî meselelerin tamamının “*el-kavâidu'l-hamse*”ye bağlanmasının mümkün olduğunu tekrarlayarak, ilgili bölümü sonlandırmaktadır.²²⁰

Sonuç

İslâm hukukunda küllî kâideler, usûl ve furû' arasında köprü kuran, fer'i meselelerin çözümlenmesinde fikhın anlaşılmasını sağlayan bir basamak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavâid ilmi fikhın gelişimi akabinde gündeme gelmekle birlikte, küllî kâideler, esasında ilk dönemlerden itibaren fikhın içinde fakihlerin gündeminde olmuştur. Kâidelerin nasslardan dayanaklarının bulunması, bazı nassların doğrudan kâide sîgası ile olarak ele alınması bu durumu göstermektedir.

Küllî kâidelerin sayısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte *Mecelle*'nin *Mukaddime* kısmında doksan dokuz kâide yer almaktadır. Bunlar arasında “*el-kavâidu'l-hamse*” veya “*kavâid-i külliye-i kübrâ*” olarak tavsif edilen beş temel kâidenin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu kâideler, diğer küllî kâidelerin kâideler arasındaki dayanakları olarak görülmektedir. Fikhın bütün alanlarından farklı meseleler bu temel kâidelerle irtibatlandırılmakta, bu kâideler birer ölçüt olarak işletilmektedir.

Kâideler arasındaki hiyerarşik tasnifte karşımıza çıkan ilk isim 'Alâi'dir. 'Alâi'nin *el-Mecmû'u'l-muzehheb fi kavâ'idi'l-Mezheb* adlı eseri, bu tasnifte öncü bir rol oynamaktadır. 'Alâi'nin bu sistematik yaklaşımı, kavâid literatüründe kendisinden sonra İbnu's-Subkî, Suyûtî, İbn Nüceym gibi öne çıkan isimlerin telif ettiği eserlerde de benimsenmiştir. 'Alâi'nin kâidelere dair vermiş olduğu örnek meselelerin de yine kendisinden sonra telif edilen eserlerde kullanıldığı görülmektedir. 'Alâi, doğrudan kâideyi tanımlamamış olmakla beraber kâideleri oldukça sistemli bir şekilde ele almakta, getirmiş olduğu açıklamalar ve kâideleri irtibatlandığı meseleler dikkate alındığında, hem usûl ve fikh kâidelerini birbirinden ayırdığı hem de kâideleri kendi içinde kategorize ettiği görülmektedir. Kâideleri ele alırken de yine sistematik bir düzen benimsemekte, ilk olarak kâidenin dayandığı âyet ve hadislere yer vererek gerekli gördüğü yerde bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Daha sonra kâideleri fikhî meselelerle

²²⁰ 'Alâi, *el-Mecmû'u'l-muzehheb*, 2/435.

örneklendiren 'Alâî, son olarak varsa ilgili kâidenin istisnalarını da gerekçeleriyle birlikte aktarmaktadır.

'Alâî, kâideleri bilinen sîgalarına yakın ifadelerle aktarmakla beraber sîgalarda bazı farklılıkların da bulunması, kâidelerin sîgalarının yerleşme sürecinin takibi açısından önemlidir. Örneğin "el-'āde muḥakkeme" kâidesi, müellif tarafından "i'tibāru'l-'āde ve'r-rucū' ileyhā" ifadesi ile aktarılmaktadır. 'Alâî kâideleri açıklarken fikhın hemen her alanından örneklerle yer vererek ele aldığı örneklerin ilgili kâide ile irtibatını kurmaya çalışmakta, bu yaklaşımıyla kâidelere fer'i meseleler arasında toparlayıcı bir rol biçtiği beş temel kâide ile usûl ve furû arasında doğrudan bir ilişkilendirme kurarak, kâideleri bir nevi fikhın asılları arasında değerlendirdiği anlaşılmaktadır. 'Alâî'nin kâidelerin Kur'ân ve sünnetten dayanaklarının tespiti noktasındaki titiz çabası da bu yaklaşımının bir sonucu olsa gerektir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû 'Abdillāh Aḥmed b. Muḥammed (öl. 241/855). *Musnedu'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*. 50 Cilt. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd vd. Beyrût: Muessesetu'r-Risāle, ts.

Akıl, Amira. *'Alâî'nin Usûl Anlayışı*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Akıl, Amira, vd. "Salâhuddîn el-'Alâî'nin Hayatı ve el-Mecmû'u'l-müzheb fî kavâid'l-Mezheb Adlı Eseri". *Batman Akademi Dergisi*. 2/6 (2022). 62-83.

'Alâî, Ebû Sa'id Ḥalîl b. Keykeldî eş-Şâfi'î (öl. 761/1359). *el-Mecmû'u'l-muzehheb fî kavâid'i'l-Mezheb*. 2 Cilt. thk. Muḥammed b. 'Abdilgaffâr b. 'Abdirrahmân eş-Şerîf. Kuveyt: Vizāratu'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1994.

Algül, Adnan. *İzz b. 'Abdisselâm'ın İslâm Hukukundaki Yeri ve Önemi*. İstanbul: Çıra Akademi, 2017.

Ali Haydar Efendi, (Küçük) Hoca Emin Efendizâde (öl. 1935). *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Konstantiniyye: Matba'â-i Ebu'd-Diyâ, 1330.

Alsaç, Hatice. *Kavâid-i Külliye-i Kübrâ ve Mecelle'deki Tezâhürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- H. ALSAÇ / The Role Assigned to al-Qawāid al-Khamsa in 'Alāi 's al-Macmū' al-Muzehheb | 302
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 28/231-235.
- Başaran, Selman. "Alâi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989. 2/331-332.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (öl. 1971). *Hukuk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buḥārî, Ebū 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (öl. 256/870). *Saḥîḥu'l-Buḥārî (el-Câmi'u'ş-Şaḥîḥ)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Curcânî, Alî b. Muḥammed eş-Şerîf el-Ḥuseynî el-Ḥanefî (öl. 816/1413). *Kitābu't-Ta'rifât*. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mer'aşlî. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Çelikan, Serkan. *Mecelle'nin Küllî Kâidelerinin Hadislerdeki Kaynakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Derdür, İlyâs. *el-Kavâ'idu'l-Fıkhiyye*. Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2016.
- Ebū Dāvūd, Suleymân b. el-Eş'âs el-Ezdî el-Sicistânî (öş. 275/889). *Sunen-i Ebî Dāvūd*. 7 Cilt. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Dimaşq: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Elbâhuseyn, Ya'küb b. 'Abdilvehhâb. *el-Kavâ'idu'l-fıkhiyye*. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.
- Ezherî, Muştafâ Maḥmūd, *Şerḥu Kavâ'idil-Ḥâdimî*. Riyâd/Kâhira: Dâru İbni'l-Ḳayyim/Dâru İbn 'Affân, 2012.
- Ġazâlî, Ebū Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed (öl. 505/1111). *el-Mustesfâ min 'ilmi'l-uşul*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2011.
- Ġazâlî, Ebū Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed (öl. 505/1111). *Kitābu'l-Vecîz fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- Guzelhişârî, Muştafâ b. es-Seyyid Muḥammed (öl. 1253/1837). *Şerḥu Menâfi'u'd-dekâik fî şerḥi Mecâmi'i'l-ḥakâik*. İstanbul: Dâru't-Ṭibâ'atî'l-Âmira, 1308.
- Ḥâdimî, Muḥammed b. Muştafâ (öl. 1176/1762). *Mecâmi'u'l-ḥakâik ve'l-kavâ'id ve Cevâmiu'r-ravâik ve'l-fevâid*. i'dâd: Hasen İbrâhîm 'Alî el-Ḥüsenî, tkdm: Muḥammed Muştafâ ez-Zuḥaylî. Memleketu'l-'Arabîyye es-Su'ûdiyye: Dâru's-Samî'î, 2017.

- Ḥamevî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥuseynî el-Mıṣrî (öl. 1098/1687). *Ġamzu 'uyûni'l-beşâir (Şerḥu'l-Ḥamevî 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir)*. 2 Cilt. tkdm. Na'îm Eşraf Nûr Aḥmed. Pâkistân: İdâratu'l-Ḳur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1436.
- Hışnî, Ebû Bekr b. Muḥammed b. 'Abdulmumin (öl. 829/1426). *Kitâbu'l-Ḳavâ'id*. 4 cilt. thk. 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh eş-Şa'lân. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1997.
- Huzelî, Muḥammed b. Mes'ûd b. Se'ûd el-'Umeyrî. *el-Ḳavâ'idu'l-fikhiyyeti'l-kulliyyeti'l-ḥamse'l-kubrâ (ve Ba'du taṭbîkâtuhâ 'alâ muctemâ'ina'l-mu'âşır)*. Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2009.
- İbn Daḳıku'l-İd, Taḳıyyuddîn (öl. 702/1302). *İḥkâmu'l-aḥkâm şerḥu 'Umdeti'l-aḥkâm*. 2 Cilt. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987.
- İbn Ḥaṭîbu'd-Deḥşe, Ebu's-Senâ Nûruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Muḥammed el-Feyyûmî el-Ḥamevî (öl. 834/1431), *Muḥtaşarun min Ḳavâidi'l-'Alâi ve Kelâmi'l-İsnevî*, thk. Muştafâ Maḥmûd el-Bencevîni. Muşul: Matba'atu'l-Cumḥûr, 1984.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm (öl. 970/1563). *el-Eşbâh ve'n-nezâir 'alâ mezhebi Ebî Nu'mân*. thk. 'Abdulkerîm el-Fuḍaylî. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2011.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Ahmed el-Hafîd (öl. 595 /1198). *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḳtaşid*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed (öl. 1089/1679). *Şezerâtu'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn-i Kes'ir, 1996.
- İbnu'l-Ḳâşş, Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Ebî Aḥmed Muḥammed b. Ya'ḳûb eṭ-Ṭaberî eş-Şâfi'î (öl. 335/946). *et-Telḥîş*. thk. 'Alî Mu'avvid, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. Riyâd: Mektebetu Nazâr Muştafâ el-Bâzz, 2000.
- İbnu'l-Ḳayyim, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb (İbn Ḳayyim el-Cevziyye) (öl. 751/1350). *İ'lâmu'l-muvaḳḳi'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*. 4 Cilt. thk. Ṭâha 'Abdurra'ûf Sa'd. Kâhira: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1968.
- İbnu'l-Mulaḳḳın, Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî b. Aḥmed el-Enşârî (öl. 804/1404). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 2 Cilt. thk. Ḥamd b. 'Abdilazîz b.

- Ahmed el-Ḥuḍarī. Pākistān: İdāratu'l-Kur'ān ve'l-'Ulūmi'l-İslāmiyye, 1417.
- İbnu'l-Vekīl, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Mekkī b. 'Abdişşamed b. Mu-rahḥal Şadrudḍīn (öl. 716/1317). *el-Eşbāh ve'n-nezāir fī fıkhi's-Şāfi'iyye*. thk. Muḥammed Ḥasen İsmā'il. Beyrūt: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 2002.
- İbnu'n-Neccār, Muḥammed b. Ahmed b. 'Abdilazīz b 'Alī el-Futūḥī el-Ḥanbelī (öl. 972/1564). *Şerḥu'l-Keveki'l-munīr el-musemmā bi Muḥtaşari't-Tahrīr ev el-Muḥteber el-Mubtekir Şerḥu'l-Muḥtaşar fī uşūli'l-fıkḥ*. 4 Cilt. thk. Muḥammed ez-Zuḥaylī, Nezīh Ḥammād. Mekketu'l-Mukarreme: Cāmi'atu Ummi'l-Ḳurā, 1413.
- İbnu's-Subkī, Tācuddīn 'Abdulvehhāb b. 'Alī b. 'Abdilkāfi (öl. 771/1370). *el-Eşbāh ve'n-nezāir*. 2 Cilt. thk. 'Ādil Ahmed 'Abdulmevcūd, 'Alī Muḥammed Mu'avved. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1991.
- İbnu's-Subkī, Tācuddīn 'Abdulvehhāb b. 'Alī b. 'Abdilkāfi (öl. 771/1370). *Tabaḳātü's-Şāfi'iyyeti'l-kubrā*. 10 Cilt. thk. Mahmud Muhammed et-Tenāhī, Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kāhira: Mustafa el-Bābī el-Halebī, 1964.
- 'İzz b. 'Abdisselām, Ebū Muḥammed 'Abdulazīz b. 'Abdisselām b. Ebi'l-Ḳāsim es-Sulemī ed-Dımaşķī (öl. 660/1262). *Ḳavā'idu'l-aḥkām fī meşālihi'l-enām*. 2 Cilt. Beyrūt: Muessesetu'r-Reyyān, 1990.
- Karāfi, Şihābuddīn Ahmed b. İdrīs (öl. 684/1285), *ez-Zeḥīra*. 14 Cilt. thk. Muḥammed Ḥaccī. Beyrūt: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1994.
- Karāfi, Şihābuddīn Ahmed b. İdrīs (öl. 684/1285), *el-Furūḳ/Envāru'l-burūḳ fī envāi'l-Furūḳ*. 4 Cilt. thk. Ḥalīl el-Manşūr. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- Kātib Çelebī (öl. 1067/1657), *Keşfu'z-Zunūn an esāmi'l-kutub ve'l-funūn*. Beyrūt: Dāru İhyāi't-Turās, ts.
- Kerhī, Ebu'l-Ḥasen 'Ubeydullāh b. el-Ḥuseyn b. Dellāl (öl. 340/952). *er-Risāle*. thk. Muştafā Muḥammed el-Ḳabbānī ed-Dımaşķī. Beyrūt: Dāru İbn Zeytūn, ts.
- Ḳırķāgācī, Suleymān b. 'Abdillāh (öl. 1287). *Şerḥu'l-Hātıme fī'l-ḳavā'idi'l-fıkhiyye (Şerḥu Ḥātımeti Kitābi Mecāmi'u'l-haḳāik)*. thk. Muḥammed 'Ammād en-Nablūsī. İstanbul: y. y., 2013.
- Kızılkeya, Necmettin. *Hanefi Mezhebi Bağlamında İslām Hukukunda Külli Kāideler*. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2013.

- Mağkarî, 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed (öl. 759/1359). *el-Ḳavâ'id*. thk. Muḥammed ed-Deradâbî. Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2014.
- Mâlik, b. Enes (öl. 179/796). *Muvatta'l-İmâm Mâlik (Rivâyetu Muḥammed b. Ḥasen eṣ-Şeybânî)*. 3 Cilt. thk. Taḳiyyuddîn en-Nedvî. Beyrût: Dâru'l-Ḳalem, 1991-1992.
- Mâlik, b. Enes (öl. 179/796). *el-Muvattâ' bi Rivâyeti Yahyâ b. Yahyâ el-Leys (öl. 234/849) ve 'aleyh Ziyâdâti Rivâyetu Ebî Mus'ab ez-Zehrî el-Medenî (öl. 232/847) ve Rivâyetu Muḥammed b. Ḥasen eṣ-Şeybânî (öl. 189/805)*. thk. Kulâl Hasen 'Alî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2011.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb (öl. 450 1058). *el-Ḥâvi'l-Kebîr (Şerḫu Muḥtaşari'l-Muzeni)*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*.
- Merdâvî, Ebu'l-Ḥasen 'Alâuddîn 'Alî b. Suleymân el-Ḥanbelî (öl. 885/1480). *et-Taḥbîr Şerḫu't-Taḥrîr fî uşûli'l-fıkhî'l-Ḥanbelî*. 8 Cilt. thk. 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh el-Cibrîn, 'Aved b. Muḥammed b. Ḳarnî, Aḥmed b. Muḥammed es-Serrâh. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2000.
- Mes'ûd Efendi (öl. 1894). *Mirât-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. b. y.: y. y., ts.
- Muslim, Ebu'l-Ḥuseyn Muslim b. el-Ḥaccâc el-Kuşeyrî. *Şahîḫu Muslim (el-Câmi'u's-Şahîḫ)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Nedvî, Alî Aḥmed. *el-Ḳavâ'idu'l-fıkhîyye*. Dımaşk/Beyrût: Dâru'l-Ḳalem, 1986.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: OTTO, 2017.
- Rabî b. Ḥabîb, el-Ferâhidî (h. 2. yüzyıl). *el-Câmi'u's-Şahîḫ Musnedu'l-İmâmi'r-Rabî b. Ḥabîb el-Ferâhidî*. b. y.: y. y., 2011.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. 'Aybek (öl. 764/1363). *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 2000.
- Sedlân, Şâlih b. Gânim *el-Ḳavâ'idu'l-fıkhîyyeti'l-kubrâ ve mâ teferra'a 'anhâ*. Riyâd: Dâru Belnesiyye, 1417.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (öl. 911/1505). *Kitâbu'l-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâ'id ve furû-i fıkhî's-Şâfi'iyye*. thk. 'Abdulkerîm el-Fudaylî. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 2011.
- Şa'bân, 'Abdullâh 'Alî *el-Ḳavâ'id ve'd-davâbitu'l-fıkhîyye ve taṭbîkâtuhâ min ḫilâli Kitâbi't-Tavḏîḫ li Halîl b. İshâk el-Mâlikî*. Beyrût: Dâru İbn Ḥazm, 2014.

- Şa'rānī, el-İmām Rabbānī 'Abdulvehhāb b. Aḥmed (öl. 973/1565). *Maḳāşidu's-seniyye fi beyāni'l-ḳavā'idi'ş-şer'iyye*. thk. Yūsuf Rıdvān el-Lekūd. 'Ammān: Dāru'l-Feth, 2016.
- Şa'rānī, el-İmām Rabbānī 'Abdulvehhāb b. Aḥmed (öl. 973/1565). *Muḥtaşaru Ḳavā'idi'z-Zerkeşī*. thk. Yūsuf Rıdvān el-Lekūd. 'Ammān: Dāru'l-Feth, 2016.
- Şeybe, Mācid b. 'Abdillāh b. Sālim. *el-Ḳavā'idu'l-uşūliyye ve taṭbīkātuha'l-fıkhıyye min hilāli kitābi Mecmū'u'l-muzḫeb fi ḳavā'idi'l-Mezḫeb*. Medīne: el-Cāmi'atu'l-İslāmiyye el-Medīne el-Munevvera, Doktora Tezi, 2020.
- Şubeyr, Muḥammed 'Uşmān. *el-Ḳavā'idu'l-kullıyye ve'd-davābiṭu'l-fıkhıyye fi'ş-Şer'i'ati'l-İslāmiyye*, Dāru'n-Nefāis, Ürdün 2006.
- Zerḳā, Aḥmed b. Muḥammed (öl. 1357/1938). *Şerḫu'l-ḳavā'idi'l-fıkhıyye*. Dımaşq: Dāru'l-Ḳalem, 1989.
- Zerḳā, Muştafā Aḥmed. *el-Medḫal ilā nazariyyeti'l-iltizāmi'l-'āmmе fi'l-fıkhı'l-İslāmī*. 2 Cilt. Dımaşq: Dāru'l-Ḳalem, 1999.
- Zerkeşī, Bedruddīn Muḥammed b. Bahādır eş-Şāfi'ī (öl. 794/1392). *el-Mensūr fi'l-Ḳavā'id*. 3 Cilt. thk. Teysir Fāik Aḥmed Maḥmūd. Kuveyt: Vizāratu'l-Evḳāf ve'ş-Şuūni'l-İslāmiyye, ts.
- Zuḫaylī, Muḥammed. *el-Ḳavā'idu'l-fıkhıyye 'ale'l-mezāhibi'l-Hanefiyye ve'ş-Şāfi'i'yye*. Kuveyt: Lecnetu't-Te'lif ve't-Ta'rib ve'n-Neşr, 2004.